

Fylogeneze a diverzita vyšších rostlin

Bazální krytosemenné

Petr Bureš

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

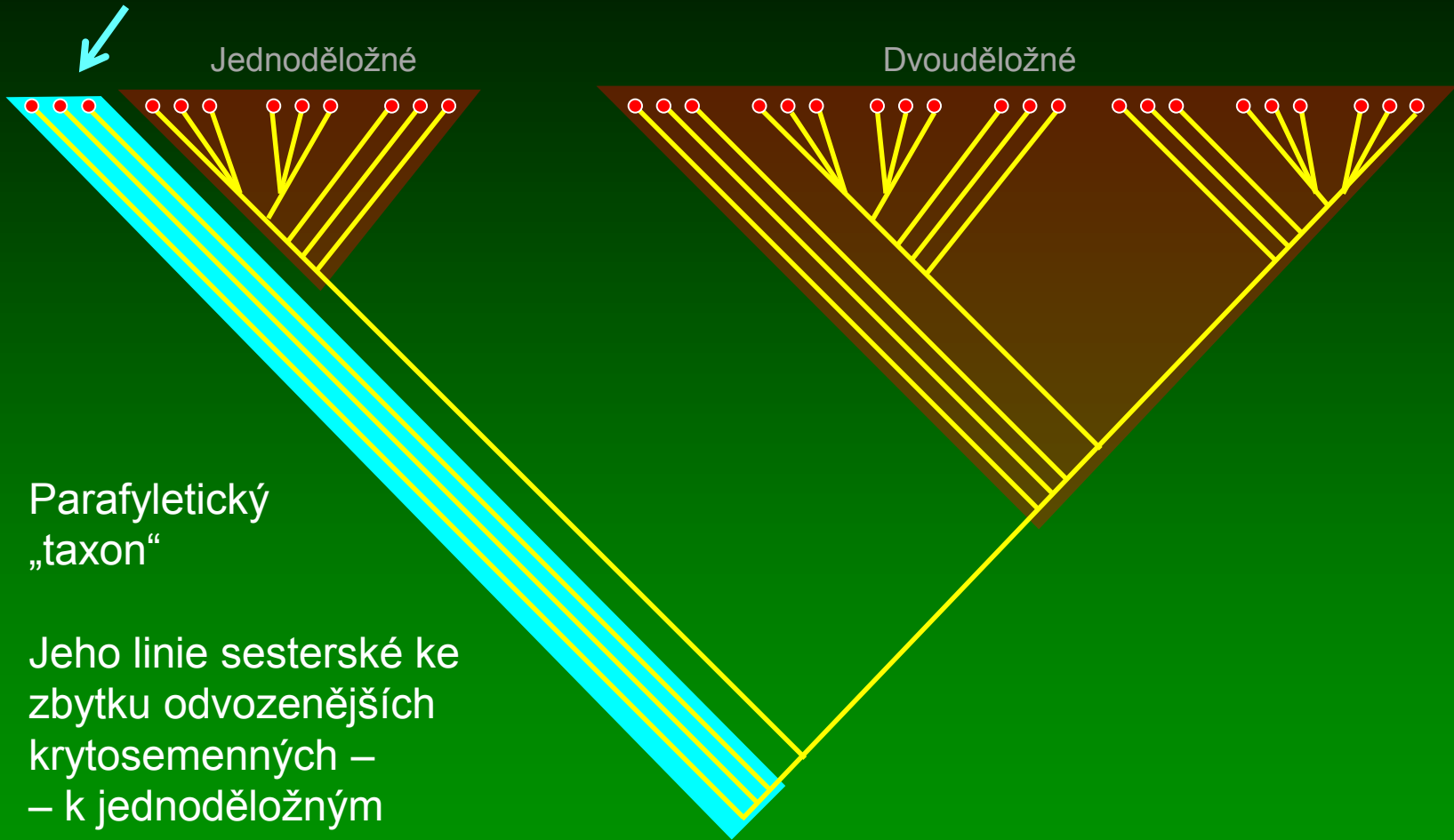

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Bazální krytosemenné rostliny

Bazální krytosemenné

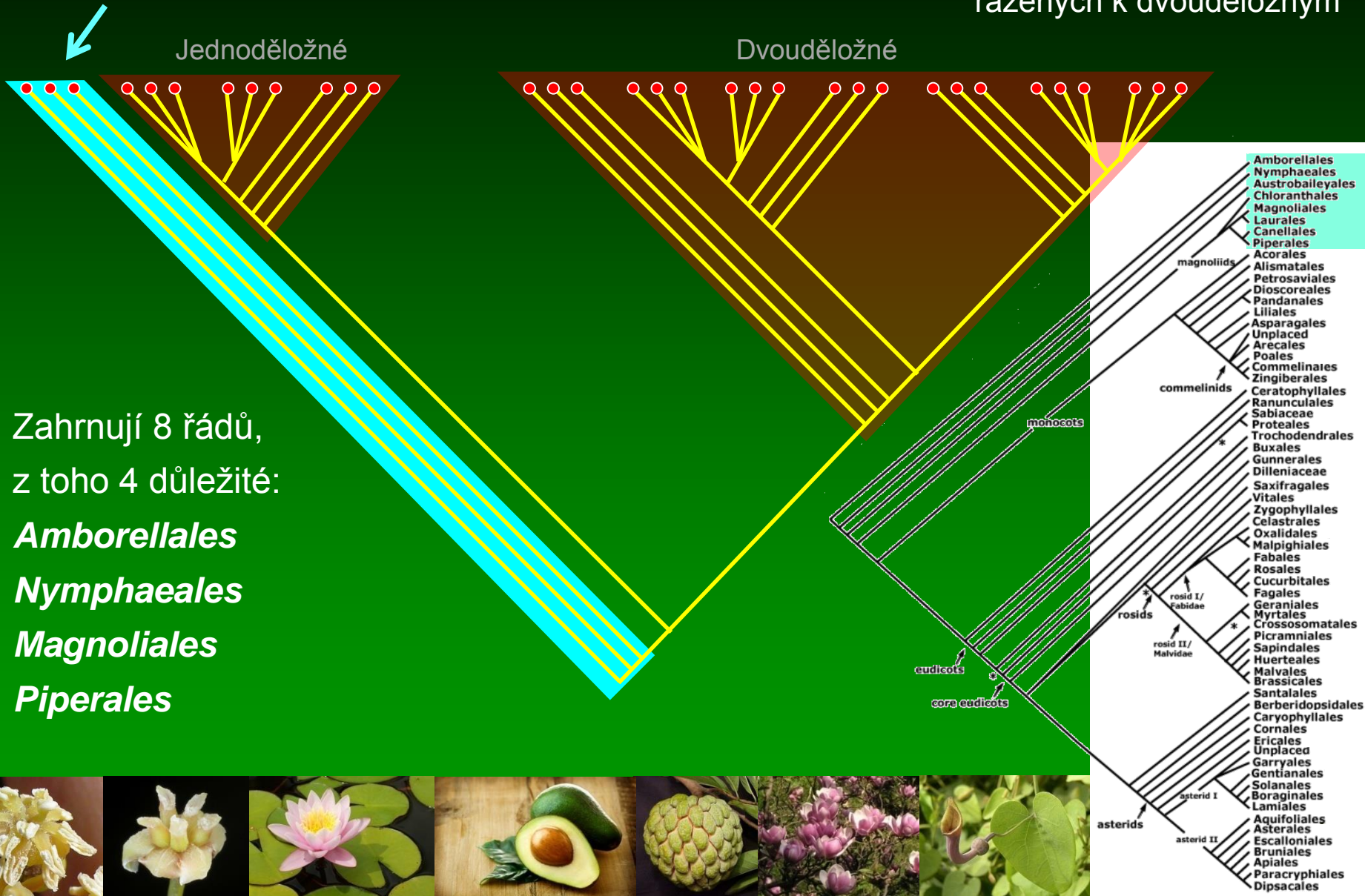

Parafyletický
„taxon“

Jeho linie sesterské ke
zbytku odvozenějších
krytosemenných –
– k jednoděložným
– i k dvouděložným

Bazální krytosemenné

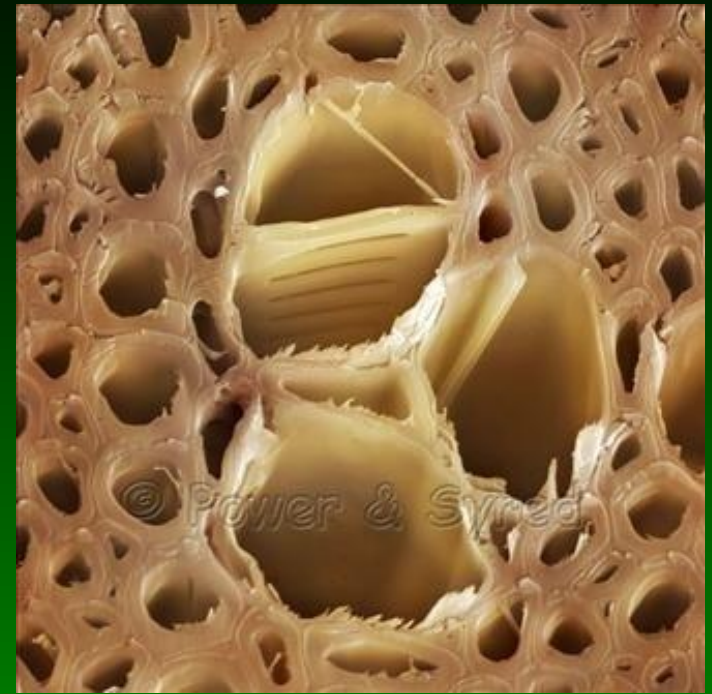
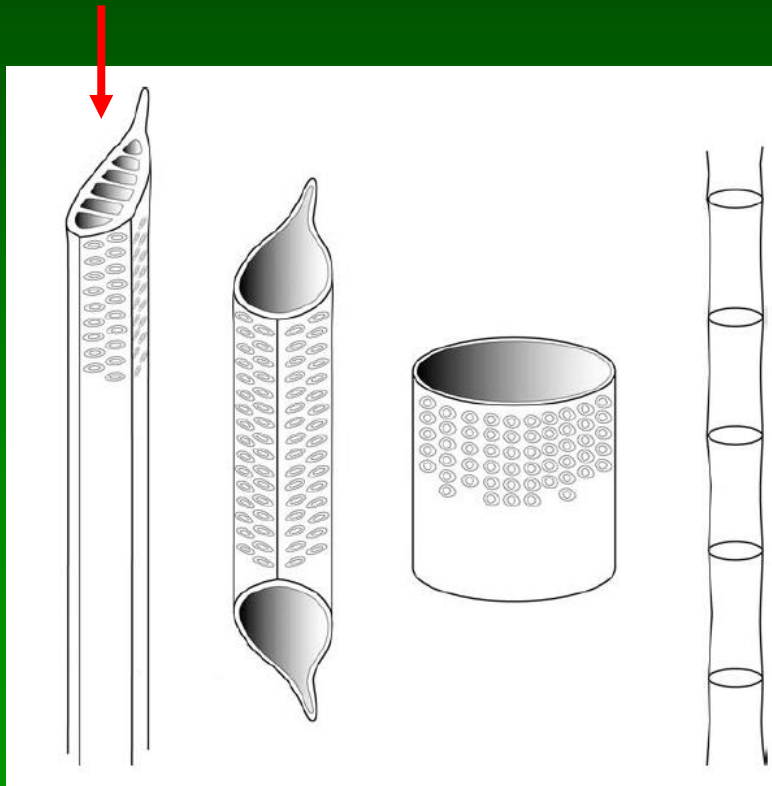
27 nejprimitivnějších čeledí původně řazených k dvouděložným

Magnoliopsida**Liliopsida****Rosopsida**

	<i>Bazální krytosemenné</i>	<i>Jednoděložné</i>	<i>Dvouděložné</i>
pyl	monokolpátní	monokolpátní	trikolpátní
okvěti	často nerozlišené	často nerozlišené	většinou rozlišené
čepel listů	jednoduchá, celistvá	jednoduchá, celistvá	jednoduchá i členěná
žilnatina listová	často jednoduše zpeřená	obloukovitě souběžná nebo rovnoběžná	dlanitá nebo složitě zpeřená
dělohy	2 (vzácně 1)	1	2
stonkové cévní svazky	eustélé, vzácně ataktostélé	ataktostélé	eustélé
řapík listů	ano	často bez	ano
hlavní kořen	vytrvává	zaniká, nahrazen adventivními	vytrvává
habitus	většinou dřeviny	většinou byliny	byliny i dřeviny
četnost květů	polymerické nebo trimerické	trimerické	tetra- a pentamerické
xylem	homo i heteroxylární	většinou heteroxylární	heteroxylární
perforace trachejí	schodovitá	jednoduchá	jednoduchá
souměrnost květů	většinou aktinomorfni	aktinomorfni i zygomorfni	aktinomorfni i zygomorfni
květy	acyklické nebo spirocyklické	cyklické	cyklické
rozšíření	tropy	různé	různé

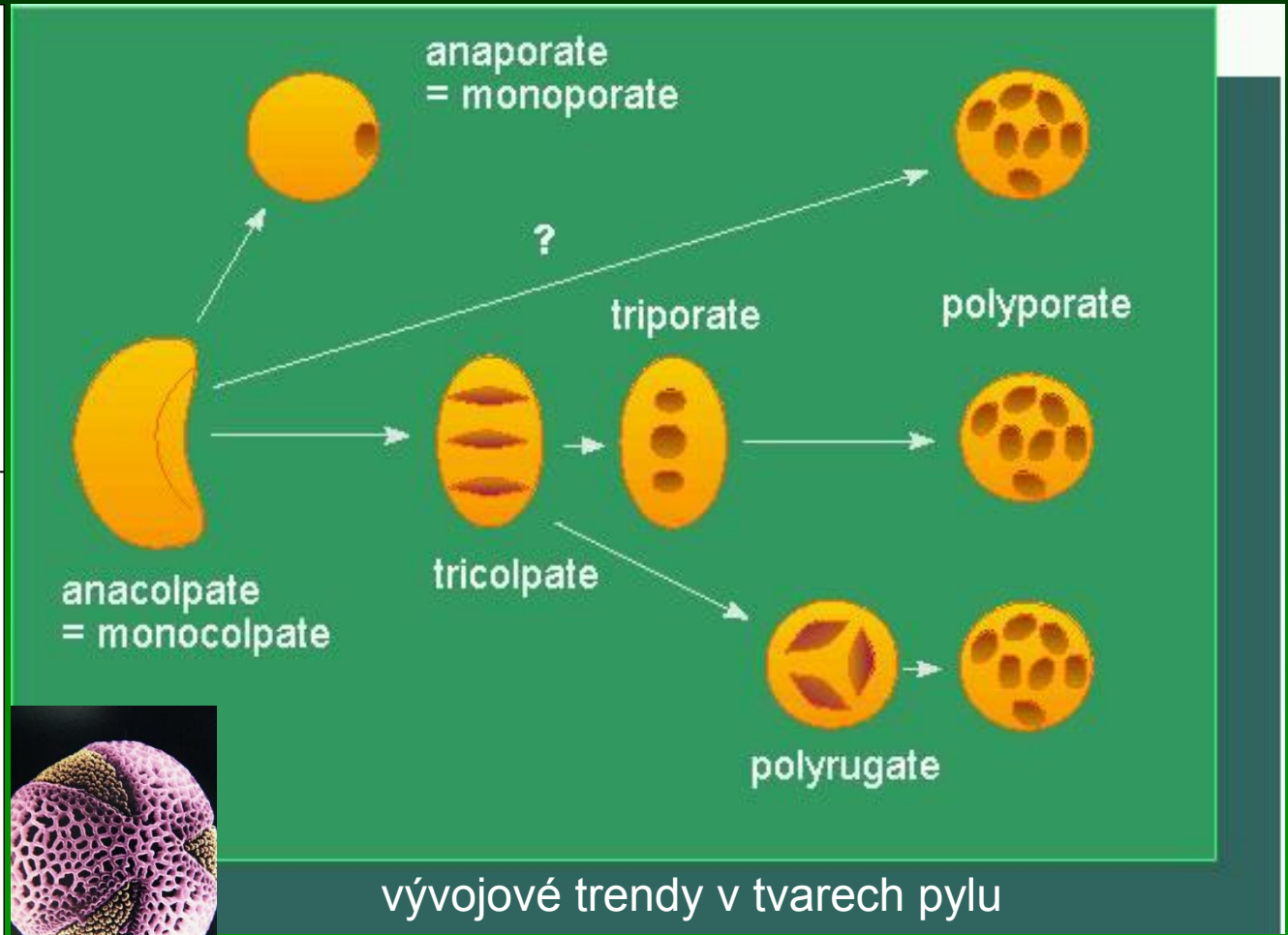
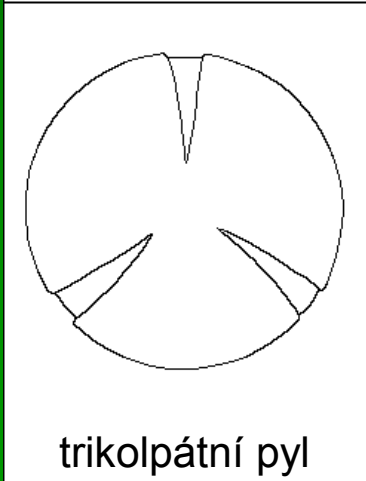
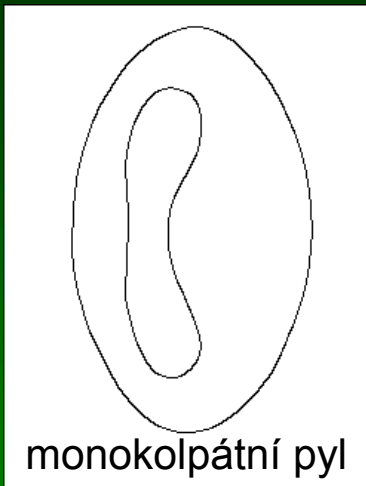
primitivnější zástupci - xylem bez trachejí
(*Amborellaceae*, *Magnoliaceae* a
Nymphaeaceae, vzácněji *Lauraceae* a
Piperaceae);
pokud mají tracheje, tak s primitivní
terminální **schodovitou perforací**

listy většinou jednoduché celistvé; střídavě postavené, pouze u *Magnoliaceae* s palisty, jinak bez nich

monokolpátní pyl – průduchy mají jedinou štěrbinu nebo otvor

květní části

- neustálený větší počet,
- většinou ve spirále
- nesrostlé
- obaly nerozlišené

Jen nejodvozenější (*Aristolochiales*)
srostlé a zygomorfní
s ustáleným počtem
s obaly rozlišenými

někdy
přechody
mezi květními
částmi –
nejčastěji
mezi petaly a
tyčinkami,

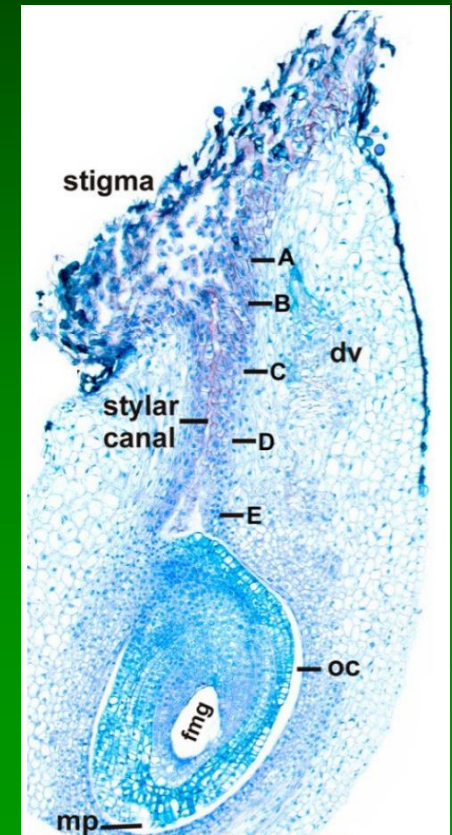
častá je
přítomnost
sterilních
tyčinek –
staminodií

Gyneceum - u původních apokarpní, u pokročilejších cénokarpní,

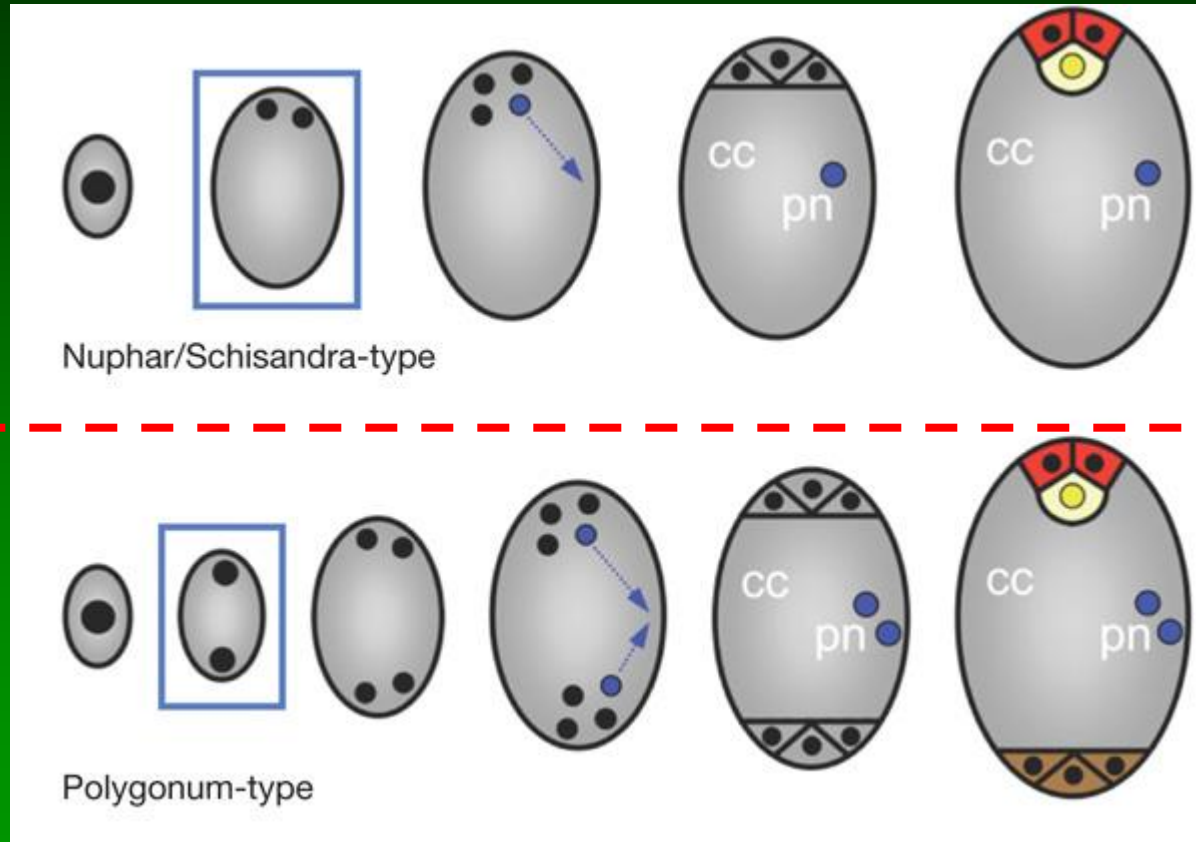
plodolisty se uzavírají až během ontogeneze

nejprimitivnější konce zralých plodolistů uzavřeny jen slepením hustého porostu žláznatých trichomů lemujících okraje zpočátku pouze konduplikátně svinutých plodolistů

Zárodečný vak má často jen 4 jádra

Čtyřjaderný zárodečný vak typu *Nuphar/Schizandra* typický pro bazální krytosemenné

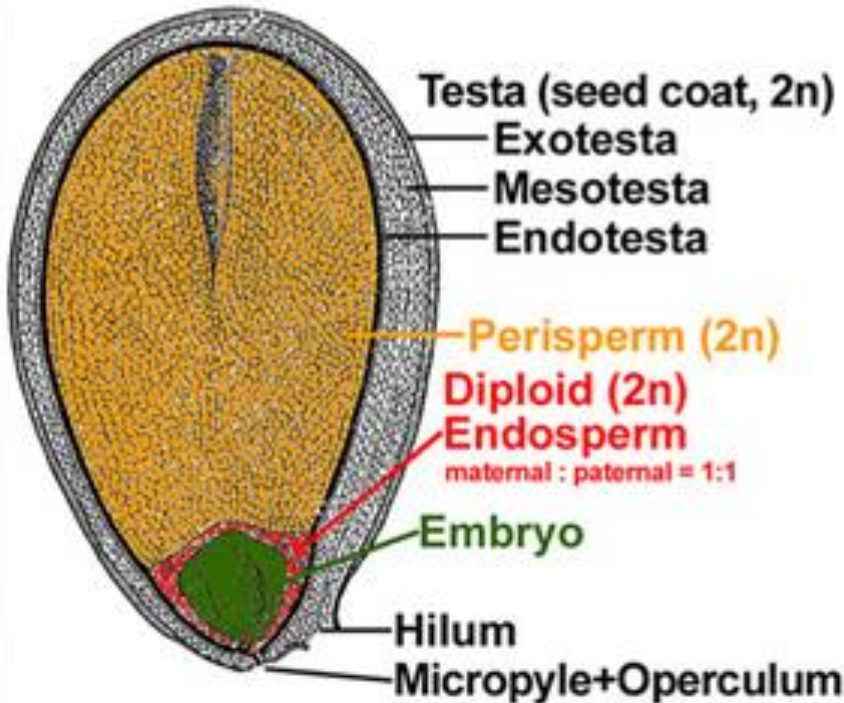

Nejběžnější typ osmijaderného zárodečného vaku (typ *Polygonum*)

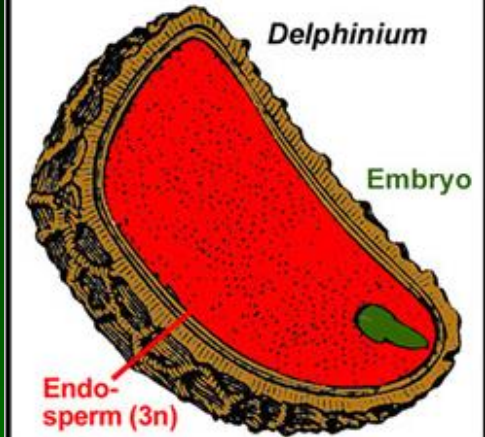
vajíčka často s malým embryem,
silně vyvinutým perispermem a silným
obalem (embryo : semeno = 0,05–0,1)

**(D) Basal angiosperms:
Nymphaeaceae**

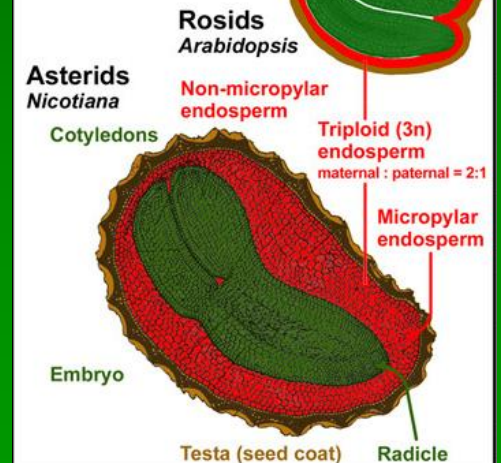
Nuphar luteum

**(E) Angiosperms:
Basal Eudicots
Ranunculaceae**

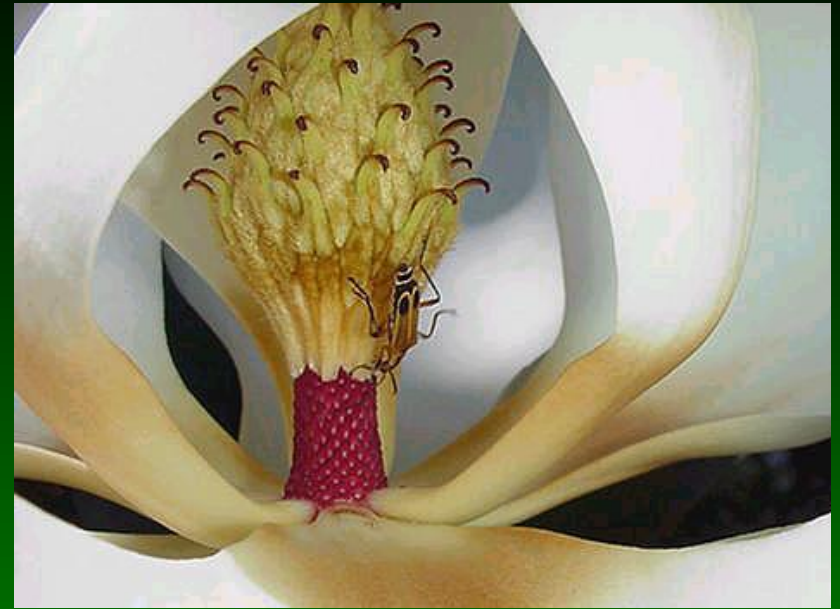

**(F) Angiosperms:
Core Eudicots**

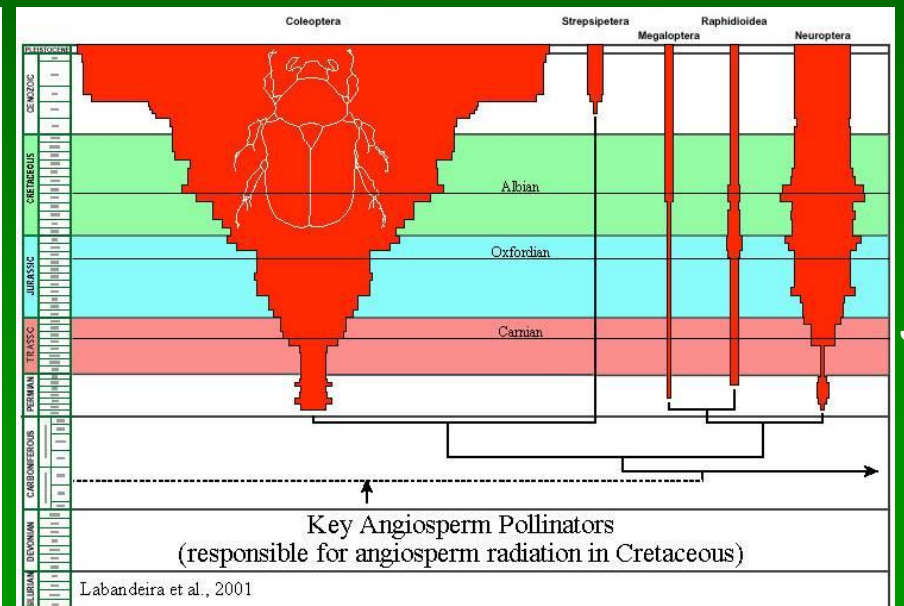
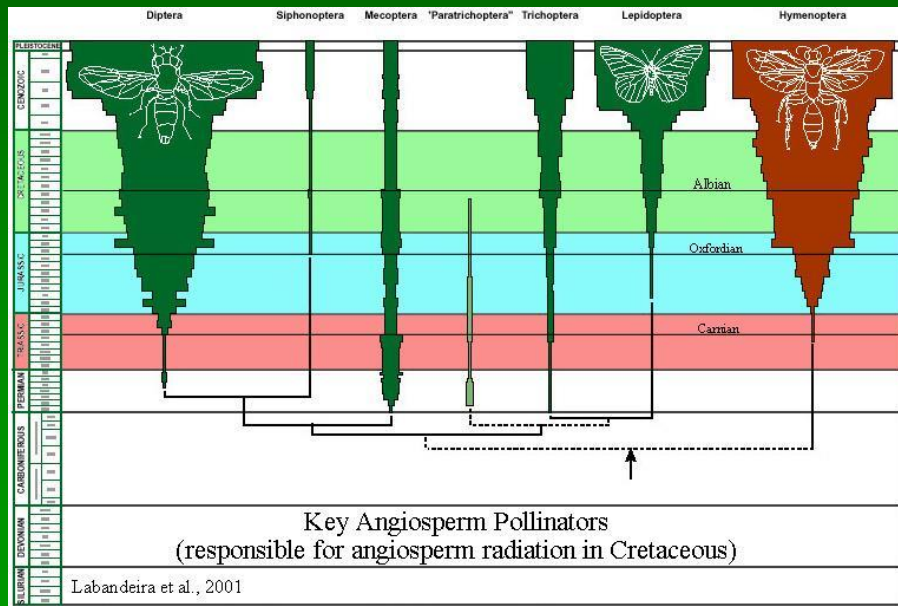

častým typem opylení je
kantarogamie (opylení brouky)
nebo jiná entomogamie

(brouci divergovali dříve než ostatní hlavní
hmyzí opylovači)

trias jura křída

druhohory

s entomogamním opylením úzce souvisí **termogenní květy**

- jsou schopné metabolicky se ohřívat nebo udržovat optimální teplotu a uvolňovat tak látky lákající hmyz

- mimo bazální krytosemenné mají tuto schopnost cykasy a vzácně je i v krytosemenných čeledích *Nelumbonaceae* (bazální dvouděložné) *Cyclanthaceae*, *Araceae* a *Arecaceae* (jednoděložné).

3 nejbazálnější větve
krytosemenných tvoří řády:

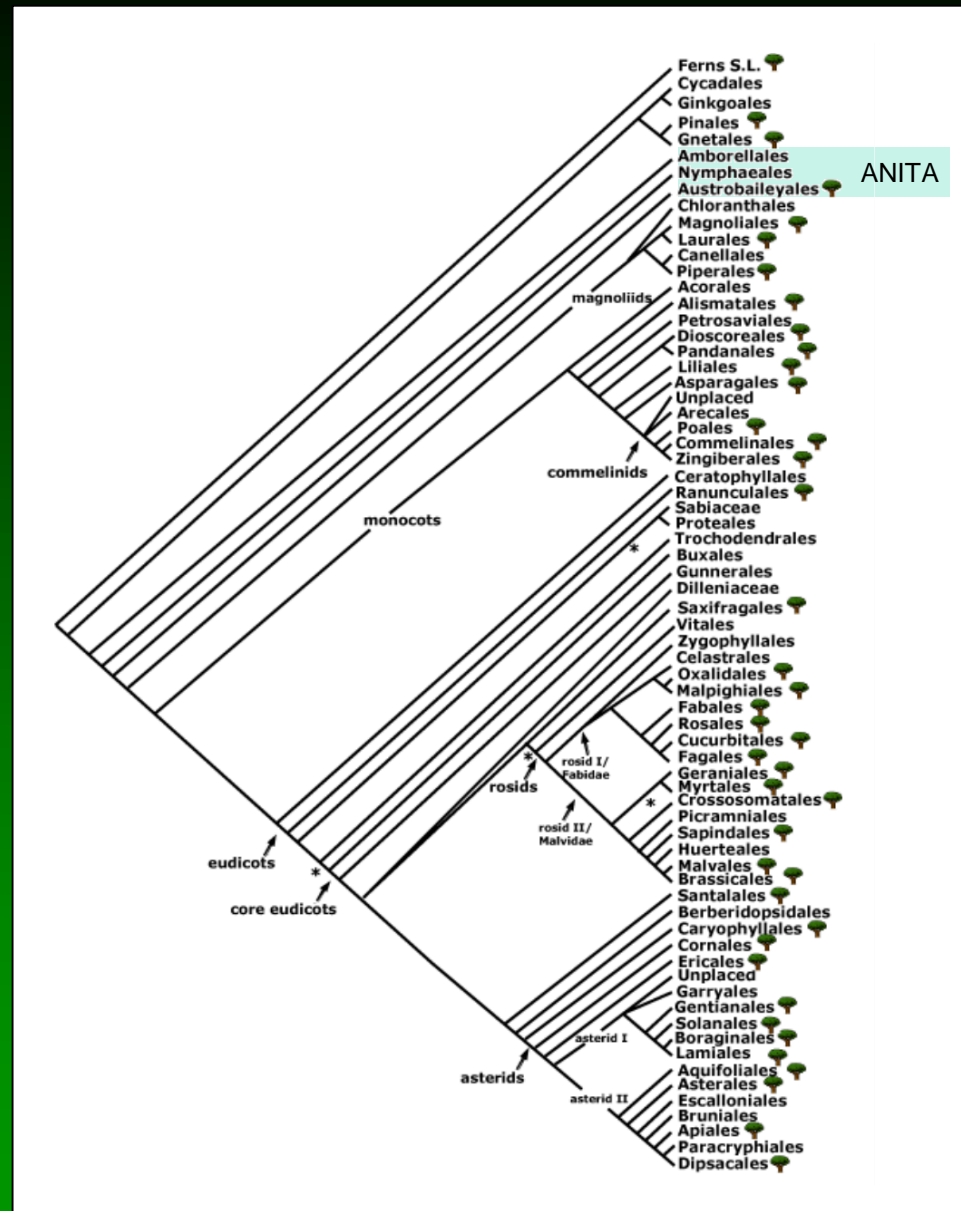
1. *Amborellales*

2. *Nymphaeales*

3. *Austrobaileyales*

celkem k nim patří jen
pět čeledí označovaných
„ANITA“

Amborellaceae,
Nymphaeaceae,
Ilicaceae (= Schisandraceae),
Trimeniaceae,
Austrobaileyaceae

**1. řád *Amborellales*
s jedinou čeledí
Amborellaceae – amborelovité**

Amborellaceae – amborelovité

Monotypická čeleď s jediným
druhem *Amborella*
trichopoda,

vlhké stinné horské lesy

Growth habit of *Amborella trichopoda* Baill. from Mt. Aoupinie, Province Nord, New Caledonia

endemickým
na **Nové**
Kaledonii.

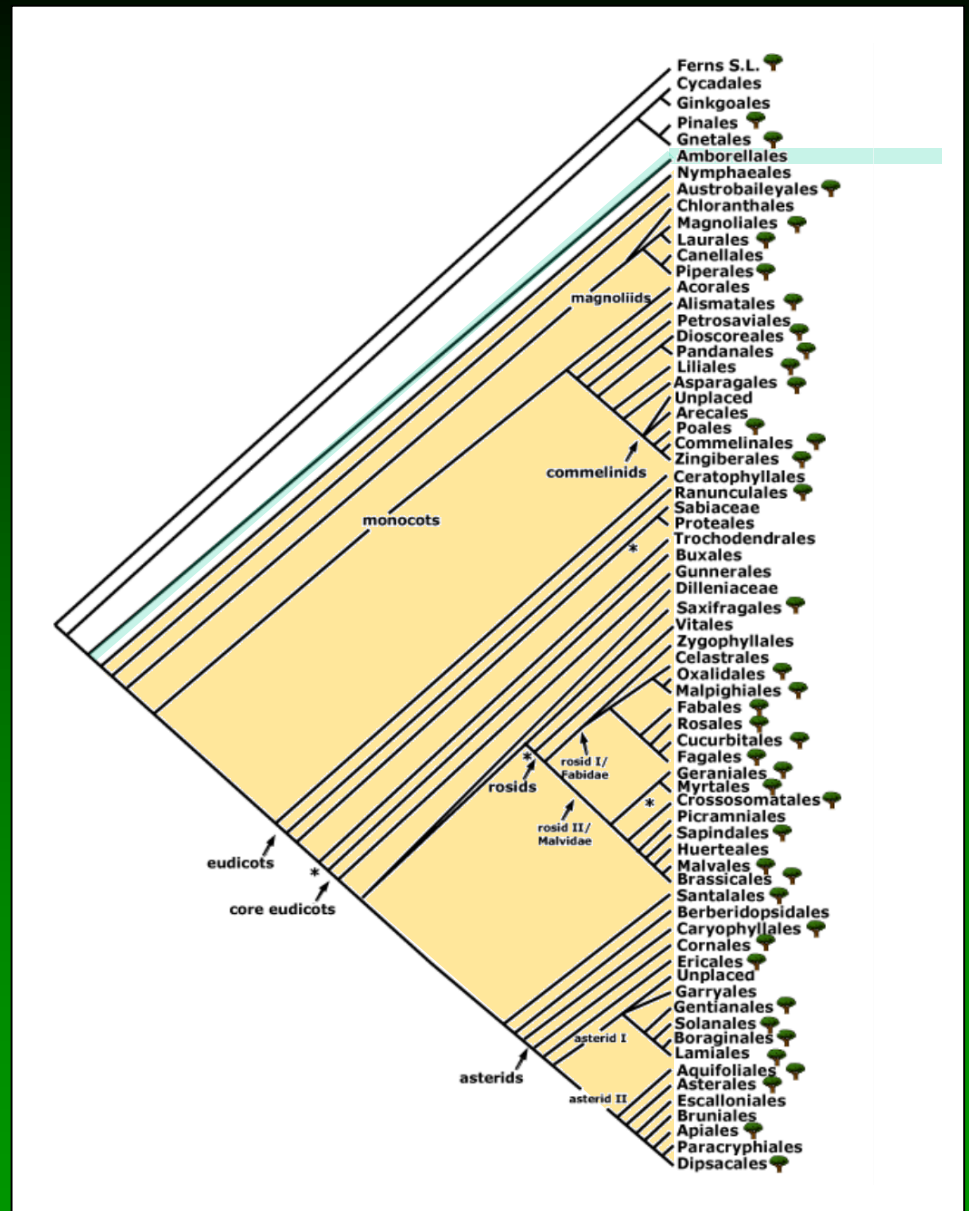
Dvoudomý keř
6–8 m vysoký.

Official Publication of the Botanical Society of America, Inc.

Sesterský taxon všech ostatních krytosemenných. Oddělil se již počátkem druhohor – v triasu – před 230 miliony let

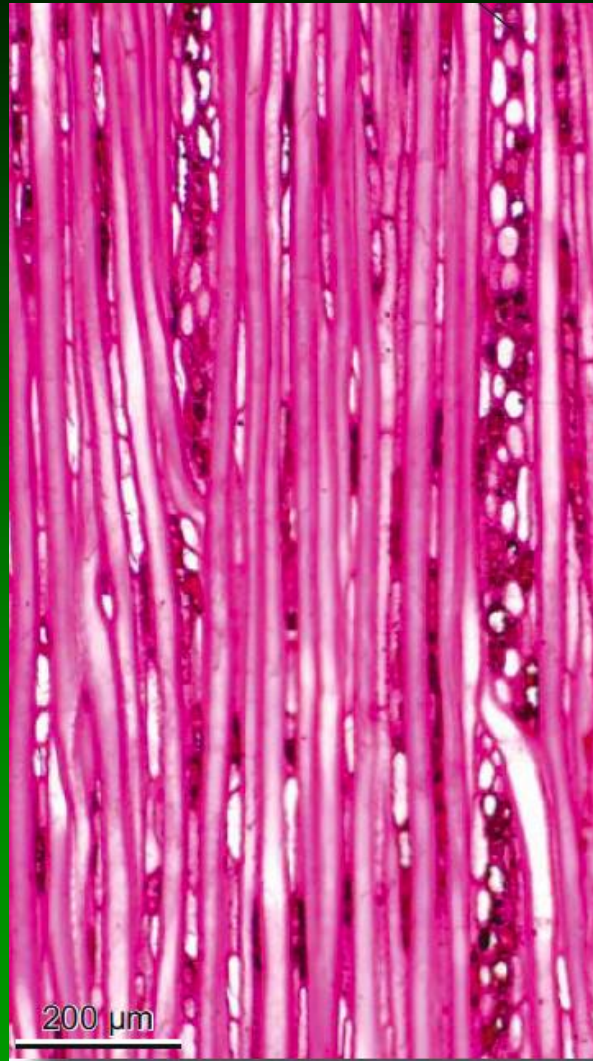
- Listy**
- jednoduché, kožovité
  - s celistvým, zvlňeným až laločnatým okrajem
  - střídavé, bez palistů
  - se zpeřenou žilnatinou

Xylem

bez trachejí

dřeňové paprsky multiseriální

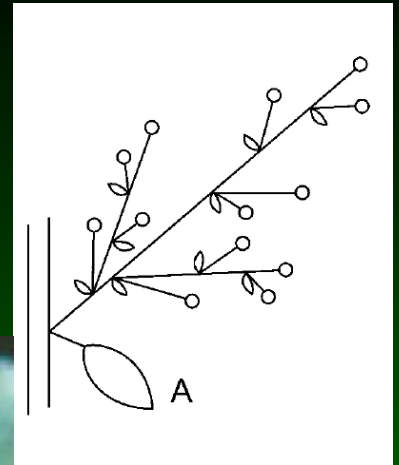

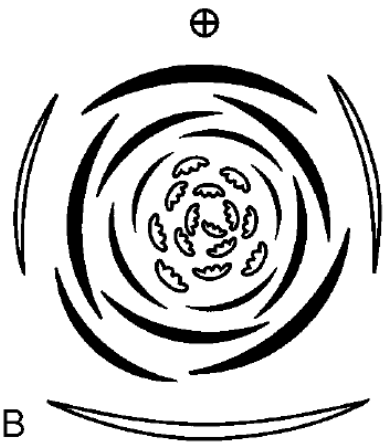
dvůrkaté dvojtečky

Květy

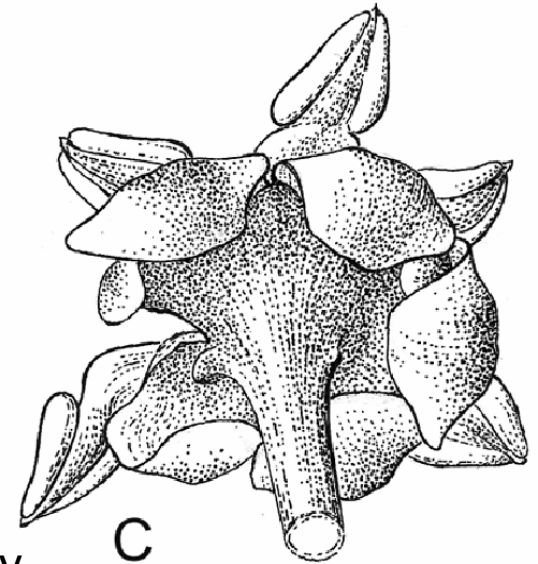
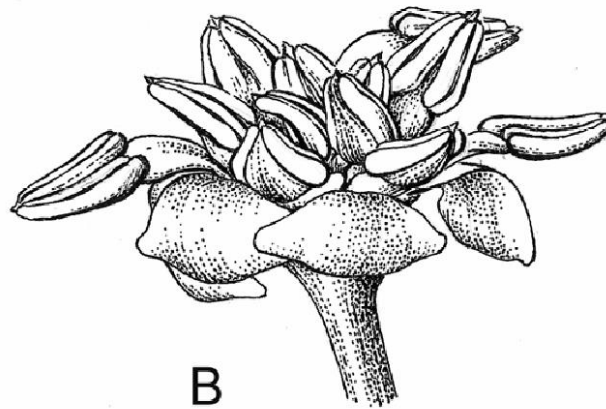
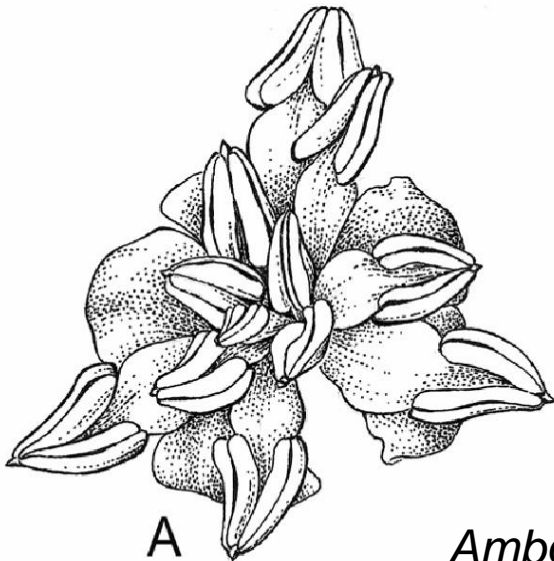
- jednopohlavné, drobné,
- v latách

Amborella trichopoda – samčí květenství

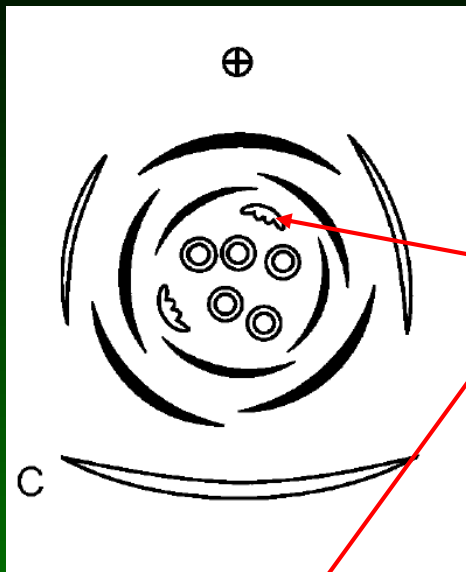

Samčí květ – několik okvětních lístků ve šroubovici
Tyčinek mnoho s plochými, lístkovitými, jednožilnými nitkami srostlými bázemi s okvětními lístky a široké konektivy.

Amborella trichopoda – samčí květy

Samičí květ

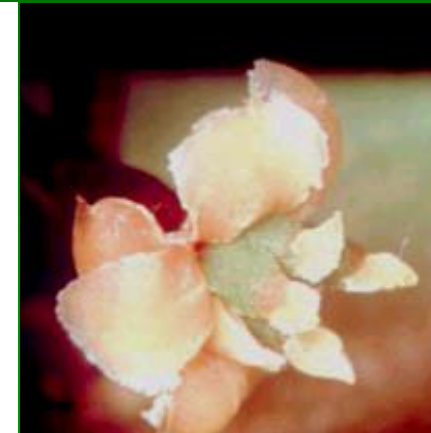
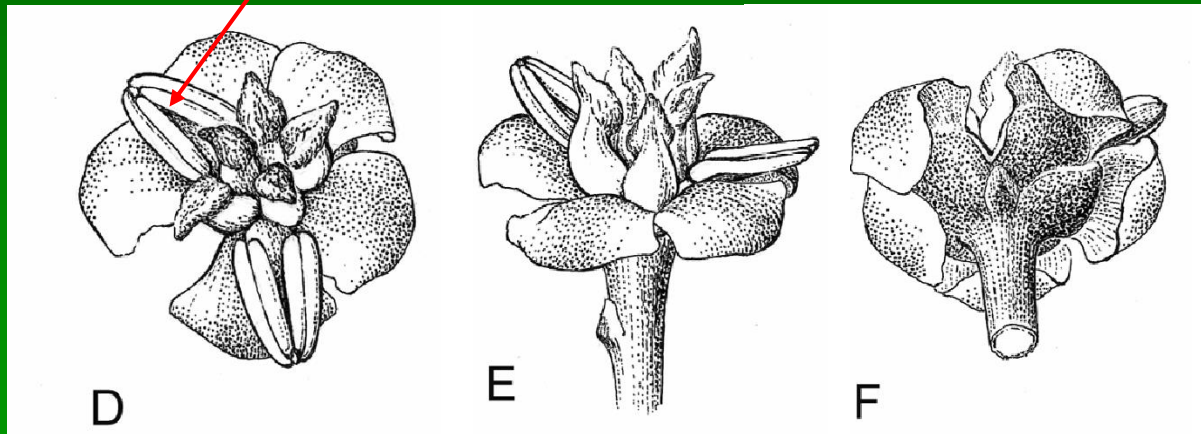
Okvětí několik lístků ve šroubovici

Staminodia

ukazují svojí přítomností na původní oboupohlavnost

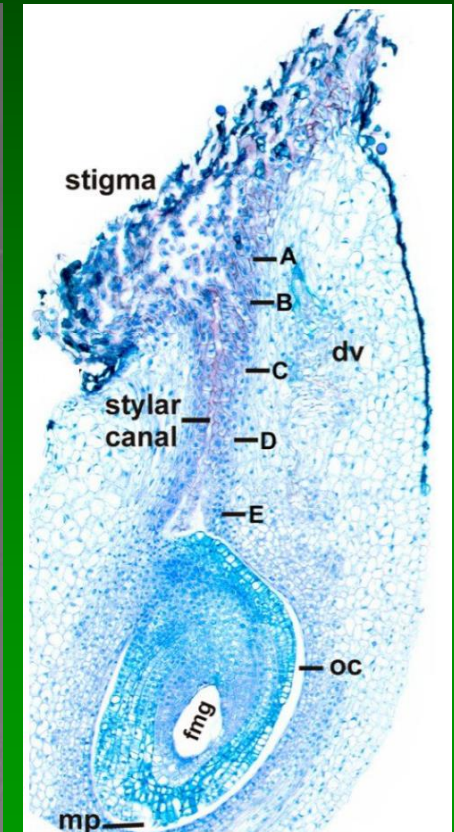
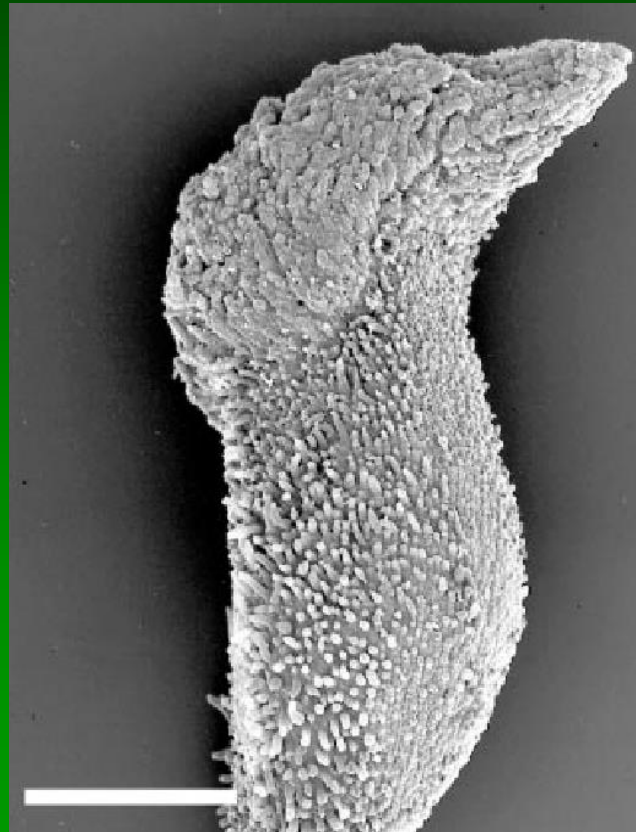
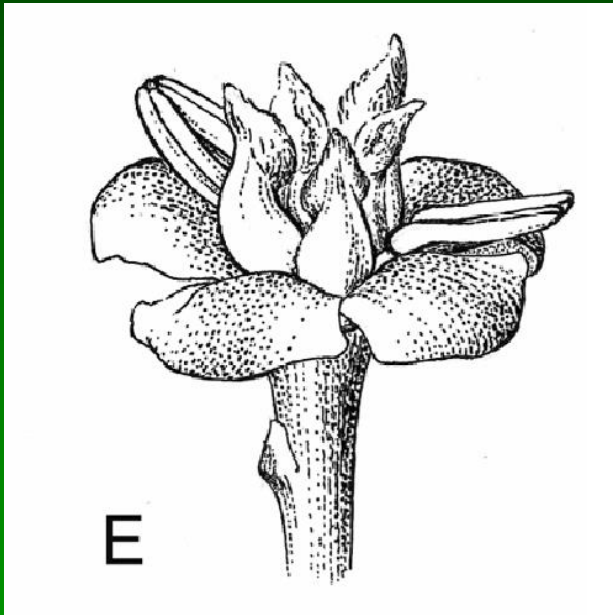
Gyneceum apokarpní, plodolistů nejčastěji 5

Plodolist

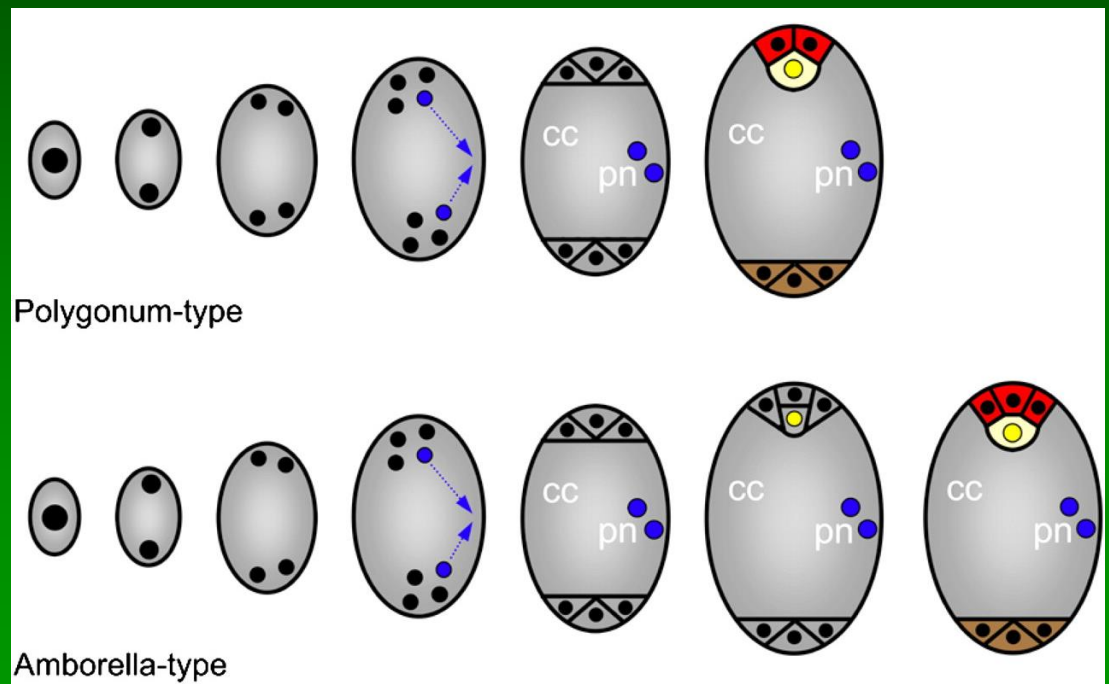
- neuzavřený
- s čnělkovým kanálem
- s mohutným bliznovým kartáčkem
- s jedním dvouobalým anatropním vajíčkem s velkým nucellem

Unikátní zárodečný vak má 9 buněk !

Liší se tím od zbývajících bazálních krytosemenných

Od nejběžnějšího *Polygonum* typu se liší tím, že má o jednu synergidu víc

Plod peckovice

B

© P. P. Lowry II, 1997

Semena - velký endosperm
malý perisperm
malé embryo

2. řád *Nymphaeales*

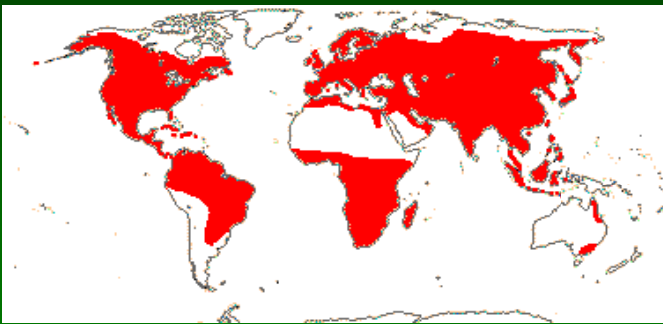
se 3 čeleděmi – významná je *Nymphaeaceae*, leknínovité

Vodní, ve dně kořenující rostliny

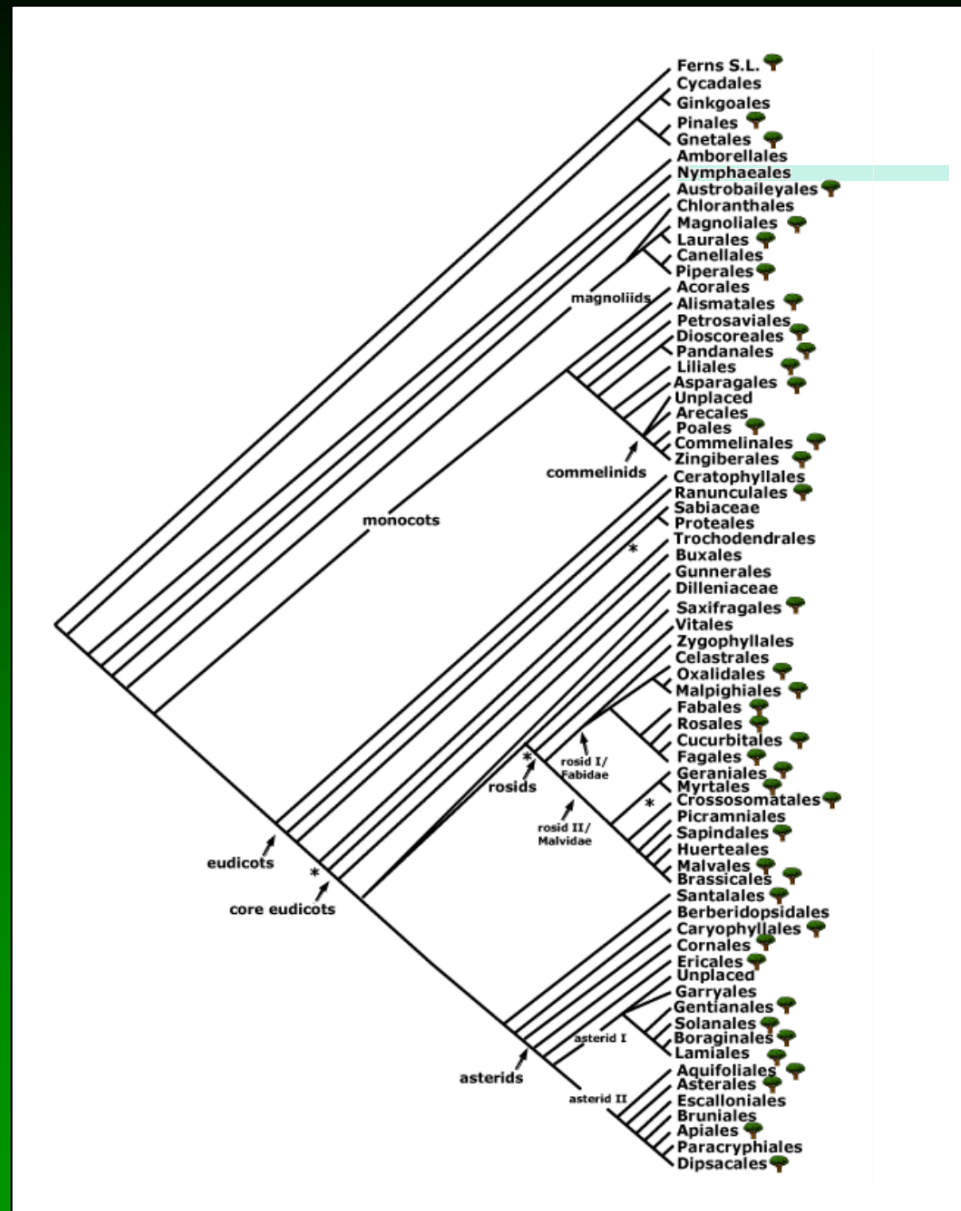
Nymphaeaceae – leknínovité

4/48 po celém světě, s výjimkou
nejsušších a nejchladnějších
oblastí

Leknínovité jsou sesterskou linií
ke všem kvetoucím rostlinám
kromě amborely, podle
molekulárních hodin se oddělily
před ca. 210 miliony let v triasu.

Dlouho u nich neexistovaly
fosilní důkazy starší než z křídy

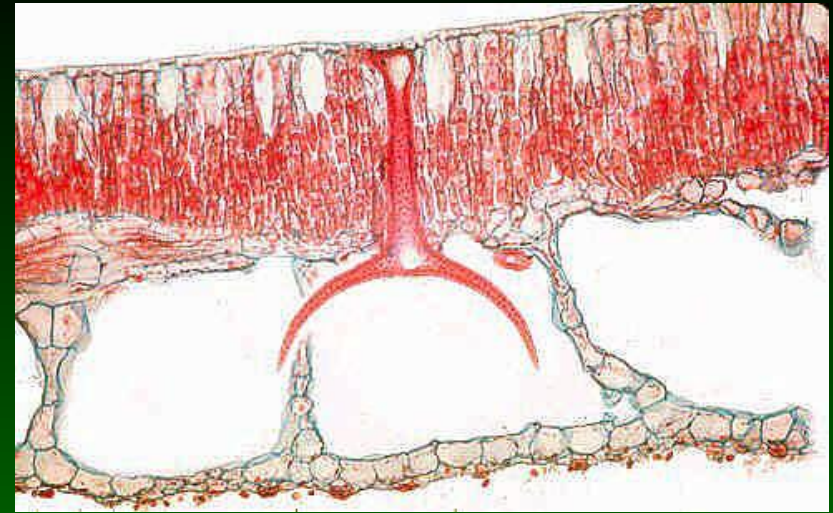

Ty byly učiněny až v roce 2002 (Kirkland et al.) ve vrstvách spodní jury na lokalitě St. George ve státě Utah v USA

Listy - celistvé,

- zpravidla větší velikosti,
- extrémně dlouze řapíkaté,
- splývají na hladině,
- mají vzduchové dutiny

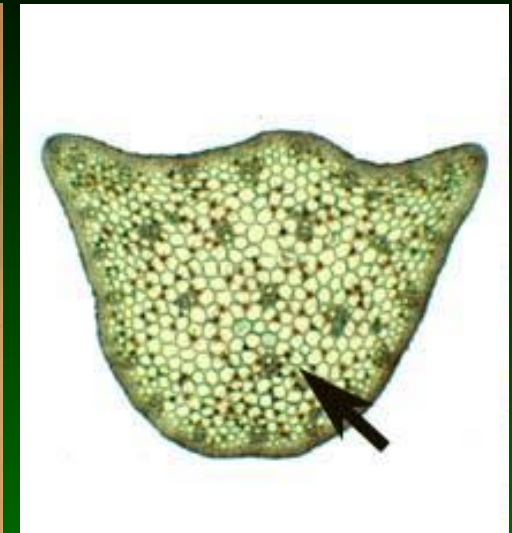
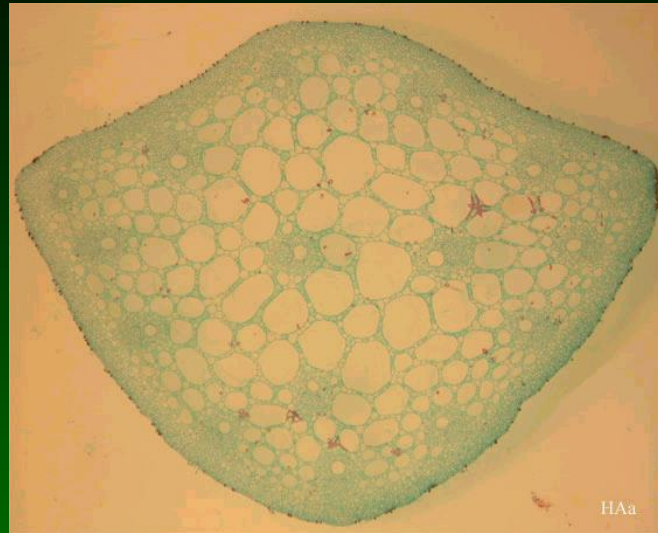

Stonek = tlustý oddenek v bahně

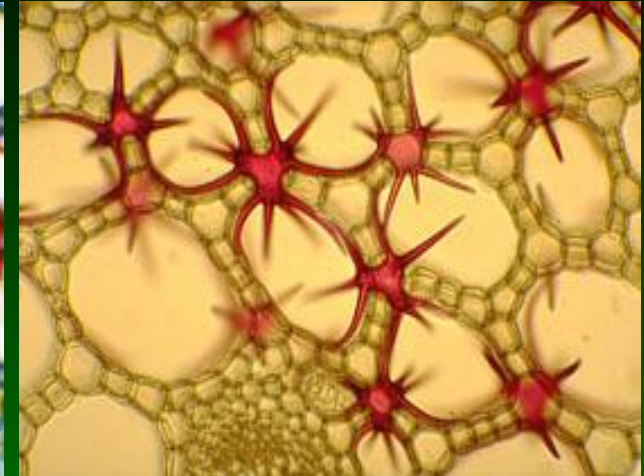
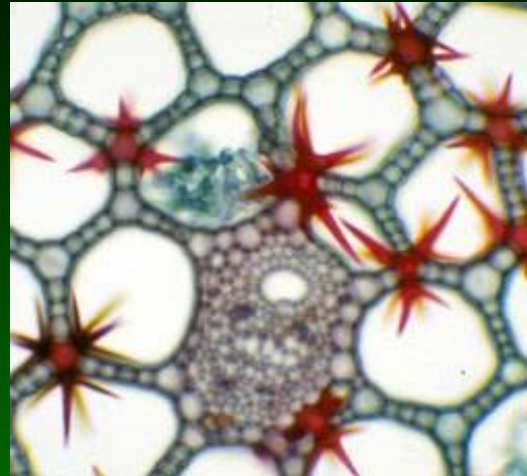

Řapíky listů –
aerenchym,
cévní svazky
ataktostélicky
rozmístěné,

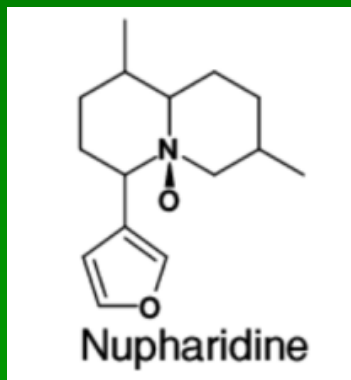
Xylem bez
trachejí

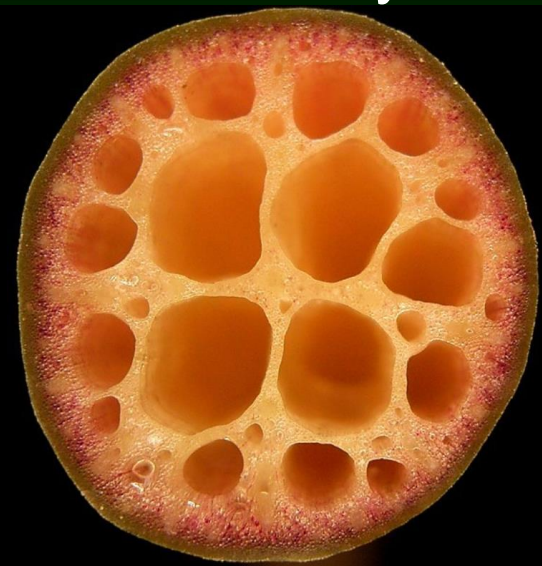
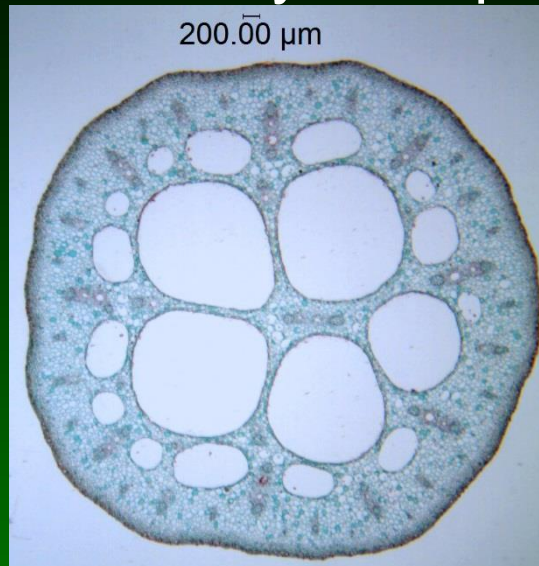
V aerenchymu četné
astroklereidy =
idioblasty vyplněné
krystalickým
šřavelanem
vápenatým

V pletivech alkaloidy

Květy velké, jednotlivé na dlouhých stopkách s aerenchymem
 vyrůstajících přímo
 z oddenku,
 zpravidla
 oboupohlavné,
 spirocyklické,
 aktinomorfní,
 vonné, většinou
 hetrochlamydní

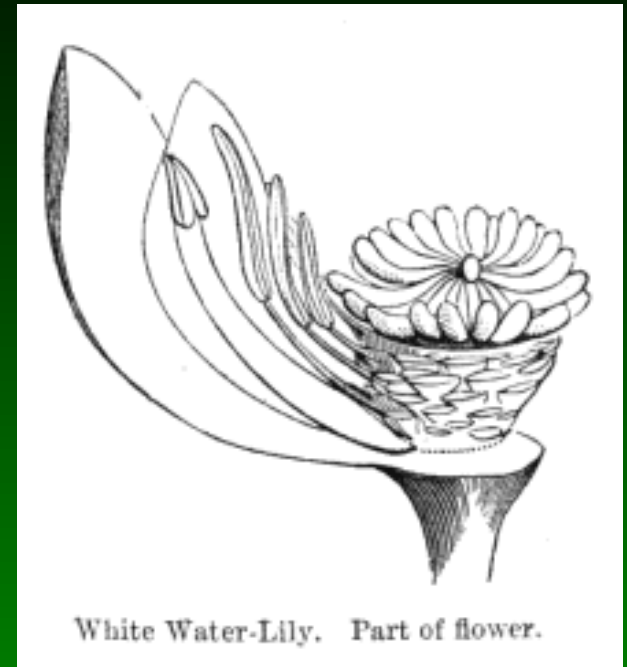
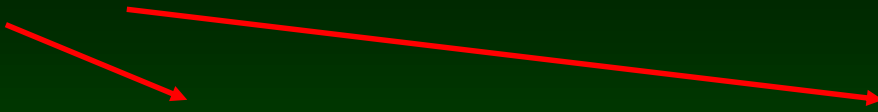

Obal květu:
 4–6 sepalů
 mnoho spirálně
 uspořádaných
 petalů

www.ulsamer.at

Tyčinky mnoho (40–80), spirálně uspořádaných;
přechody mezi petaly a tyčinkami,

Pestík = 5–35, apokarpní, plodolisty s mnoha (10–100) vajíčky s laminární placentací. Plodolisty často obrostlé květním lůžkem a pestík se proto jeví jako cénokarpní (pseudocoenokarpní)
Opylení hmyzem

Nymphaea sp.
Nymphaeaceae
© G. D. Carr

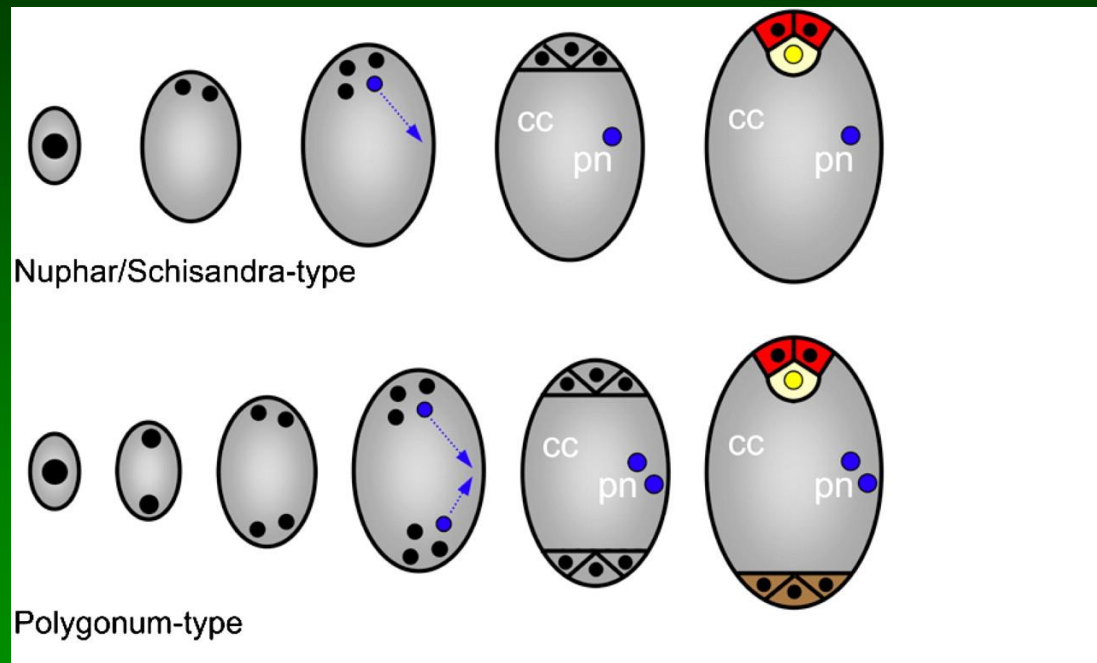
Plod měchýřek (v souplodí
mnohoměchýřek - multifolliculus)

Zárodečný vak

- 4 jaderný

Endosperm

- diploidní

Semena

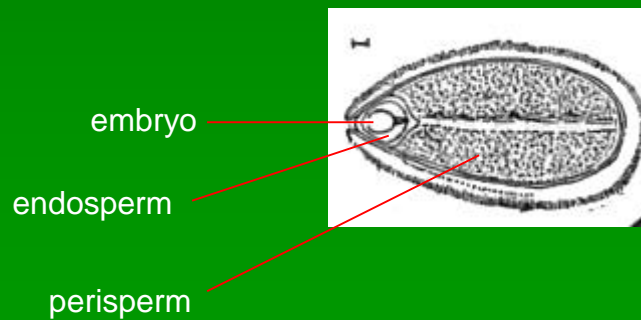
- s dominantním perispermem (= zbytek nucellu),
- s malým endospermem

Embryo

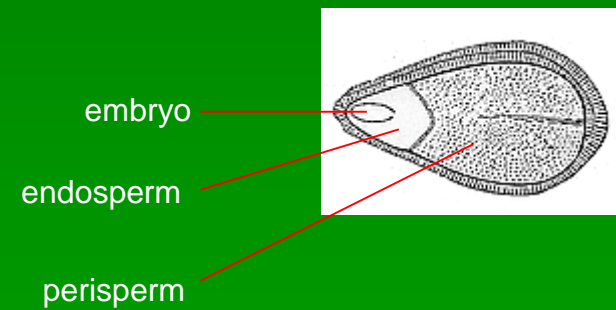
- drobné
- často s 1 děložou

Nymphaea – semeno – příčný řez

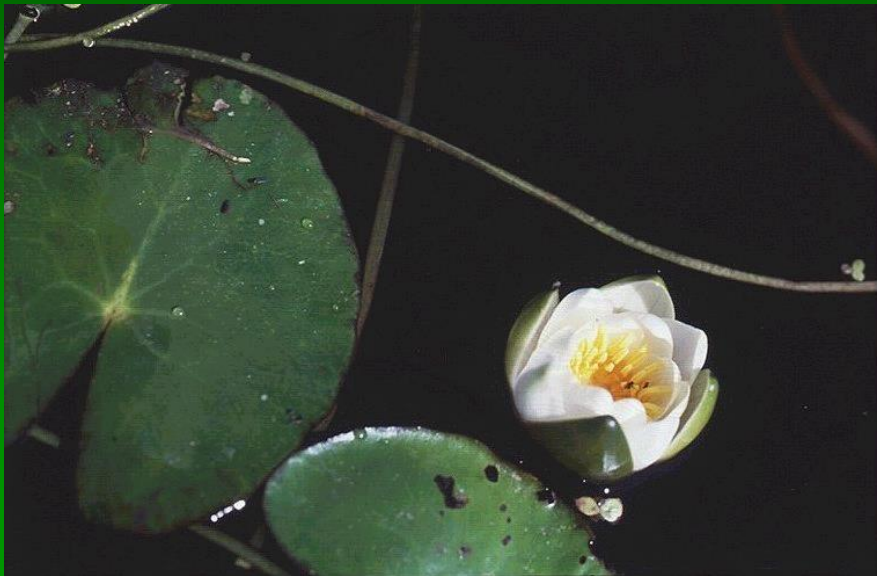
Nuphar – semeno – příčný řez

V ČR rostou ve stojatých vodách 4 druhy.

Rod leknín má květy heterochlamydeické, semena s míškem.
Leknín bělostný (*Nymphaea candida*) – vzácný a ohrožený
původní druh, leknín bílý (*N. alba*) – často vysazovaný
v různých barevných formách květu.

Stulík žlutý (*Nuphar luteum*) –
vzácný a ohrožený druh,

Nuphar polysepalum
Nymphaeaceae
© G. D. Carr

Nuphar polysepalum
Nymphaeaceae
© G. D. Carr

stulík malý
(*Nuphar pumila*)
– vzácně roste v
jižních Čechách
a na jihozápadní
Moravě.

Dužnatý plod stulíku se zachovalým bliznovým terčem
(pseudocénokarpní - spojený květním lůžkem)

V jižní Americe *Victoria cruziana* nebo *V. amazonica* (= *V. regia*).

Ohromné listy, které díky pevnosti a mohutně vyvinutému aerenchymu unesou na vodě i malé dítě.

Viktorii královskou objevil náš botanik a cestovatel Tadeáš Haenke 1801 v poříčí Amazonky.

magnoliidy

„Čtvrtá bazální“ větev
krytosemenných

Má už složitější
fylogenetickou strukturu,
zahrnující 20 čeledí,
patřících k pěti řádům:

- (1) *Canellales*,
- (2) *Chloranthales*,
- (3) *Laurales*
- (4) *Magnoliales*
- (5) *Piperales*

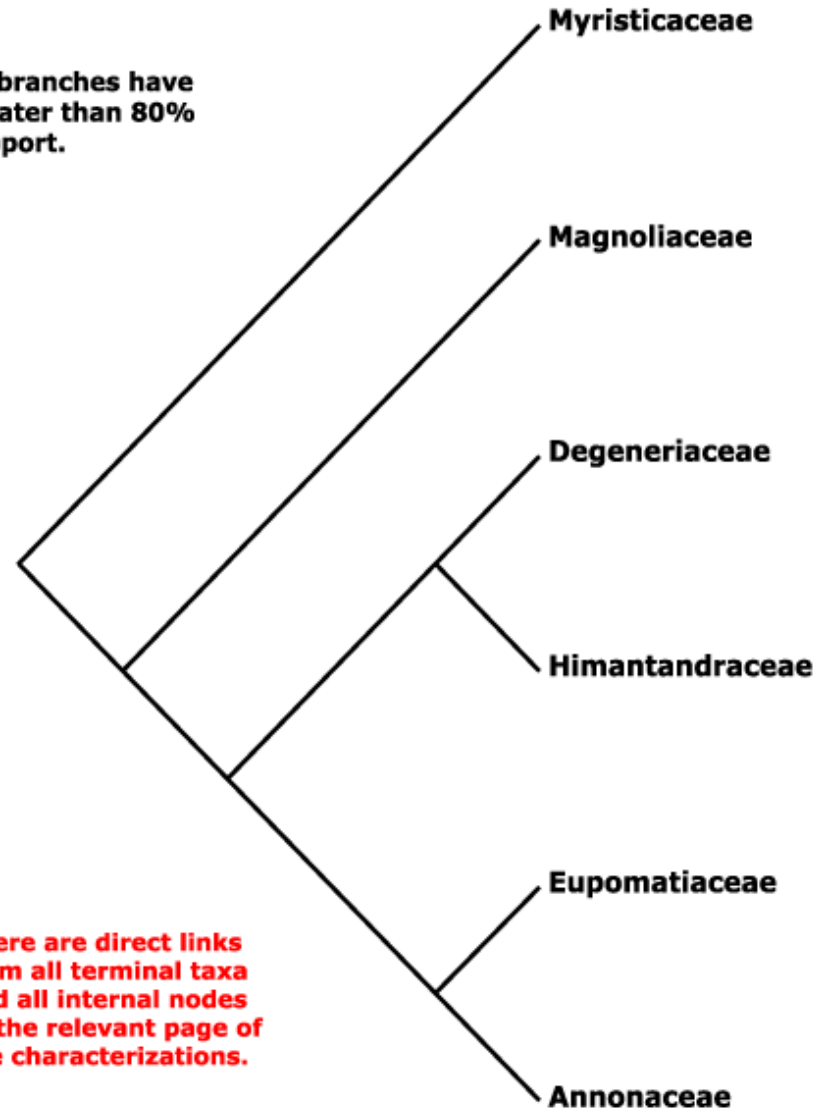
3. řád *Magnoliales* šácholánokvěté

dříve považované za nejprimitivnější větev krytosemenných

All branches have greater than 80% support.

There are direct links from all terminal taxa and all internal nodes to the relevant page of the characterizations.

Řád *Magnoliales* – šácholanotvaré dřeviny tropů a subtropů, nejdůležitější je čeleď *Magnoliaceae*

Magnoliaceae – šácholanovité 2/227

dřeviny vlhkých lesů
tropů a subtropů Ameriky
a JV Asie

České jméno šácholán pochází od tvaru
soplodí připomínající šišku = šách.

Listy střídavé, jednoduché, celistvé, řapíkaté, opatřené objímavými palisty (záhy opadavými).

Tvar listů může být vzácně čtyřlaločný (*Liriodendron*), u fosliních i dvoulaločný.

© 2001 Thomas P. LeBlanc

květ

souplodí
měchýřků

*Archaeanthus
linnenbergeri* ze
stř. křídly

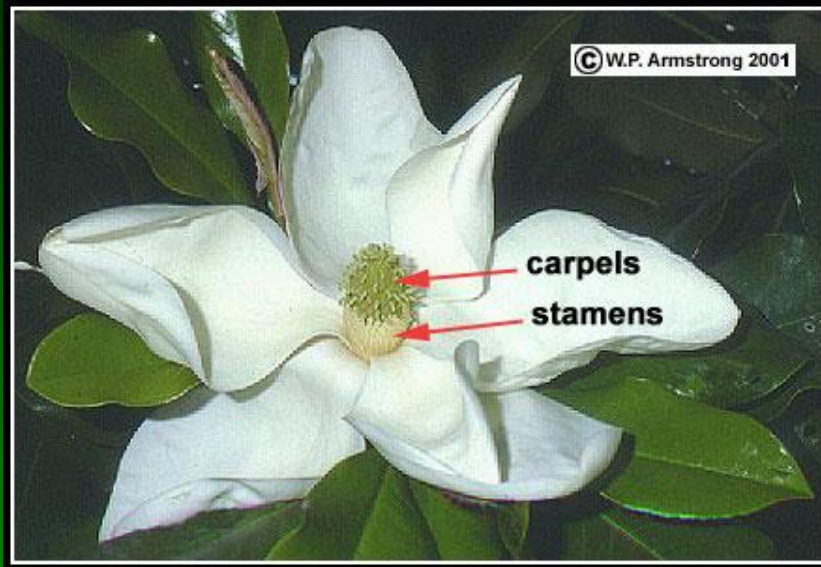

Dřevo má tracheje s primitivní schodovitou perforací.

Liriodendron tulipifera, podélný řez tracheou

Květy velké, jednotlivé, homochlamydní, většinou oboupohlavné, polymerické, acyklické nebo spirocyklické

Tyčinky

četné, spirálně uspořádané, hypogynické s páskovitými nitkami

Gyneceum apokarpní
z mnoha plodolistů (často
s difúzní bliznou) spirálně
uspořádaných

Vyklenuté květní lůžko

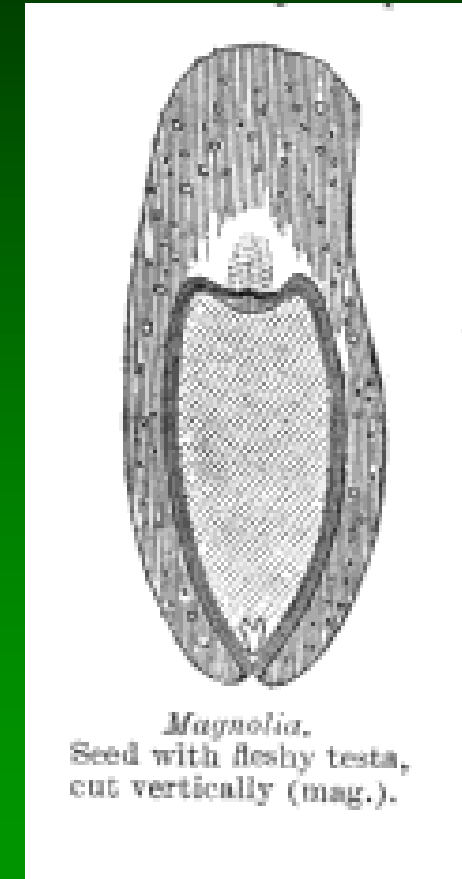
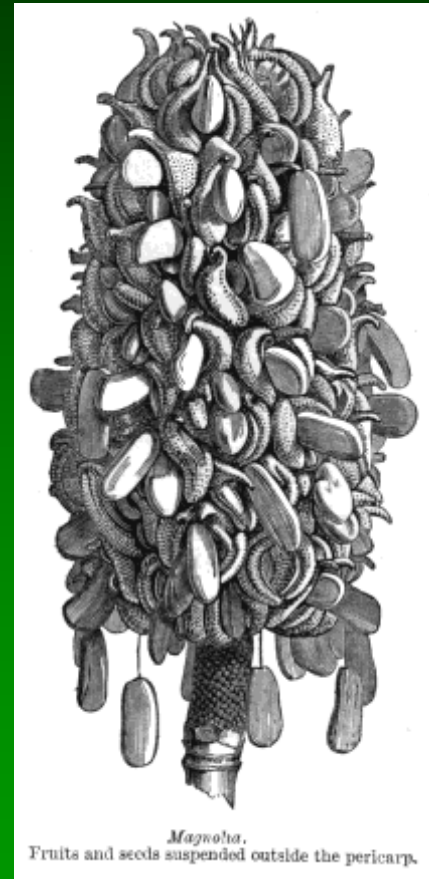
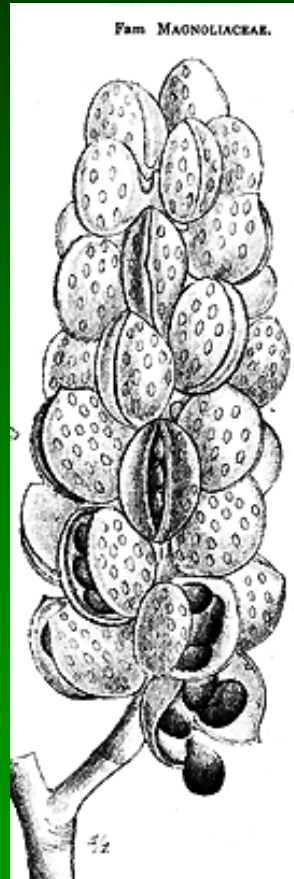
Opylení kantarogamie nebo jiná entomogamie

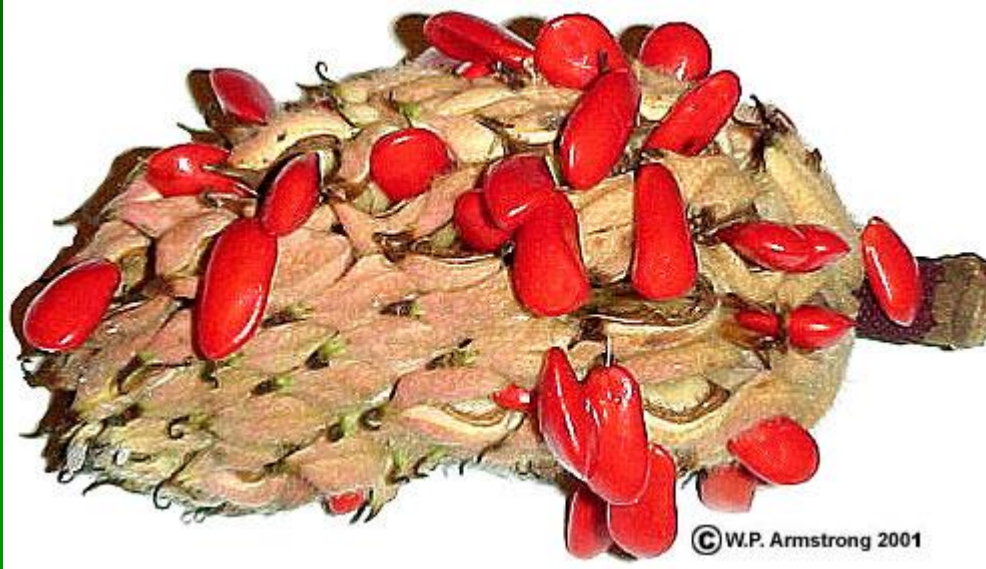

Karpely
Semena

nesou dvě nebo více vajíček.
s bohatým endospermem a malým embryem.

Plody nejčastěji měchýřky
nebo nažky v šišticovitém
souplodí

Nejbohatší rod *Magnolia* - 80–120 druhů, klimaticky nejotužilejší – zasahují až po sever Japonska, u nás rostly v třetihorách,

okrasné stromky

východoasijská *Magnolia liliiflora* (šácholan vejčitý)

severoamerická *Magnolia grandiflora* (šácholan velkokvětý)

popř. hybridní *Magnolia x soulangeana*

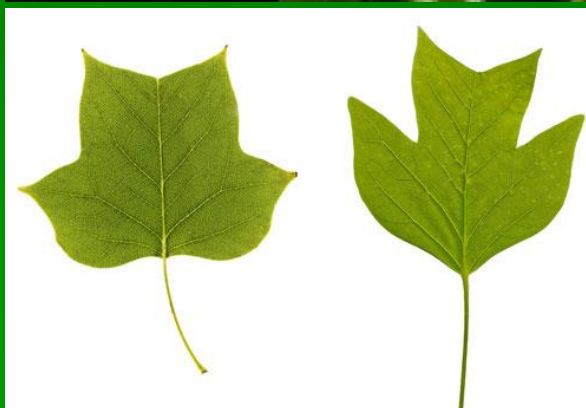

*Magnolia
liliiflora*

*Magnolia
x soulangeana*

Rod *Liriodendron* má jen dva druhy: *Liriodendron chinense* domácí v Číně a *L. tulipifera* domácí v USA.

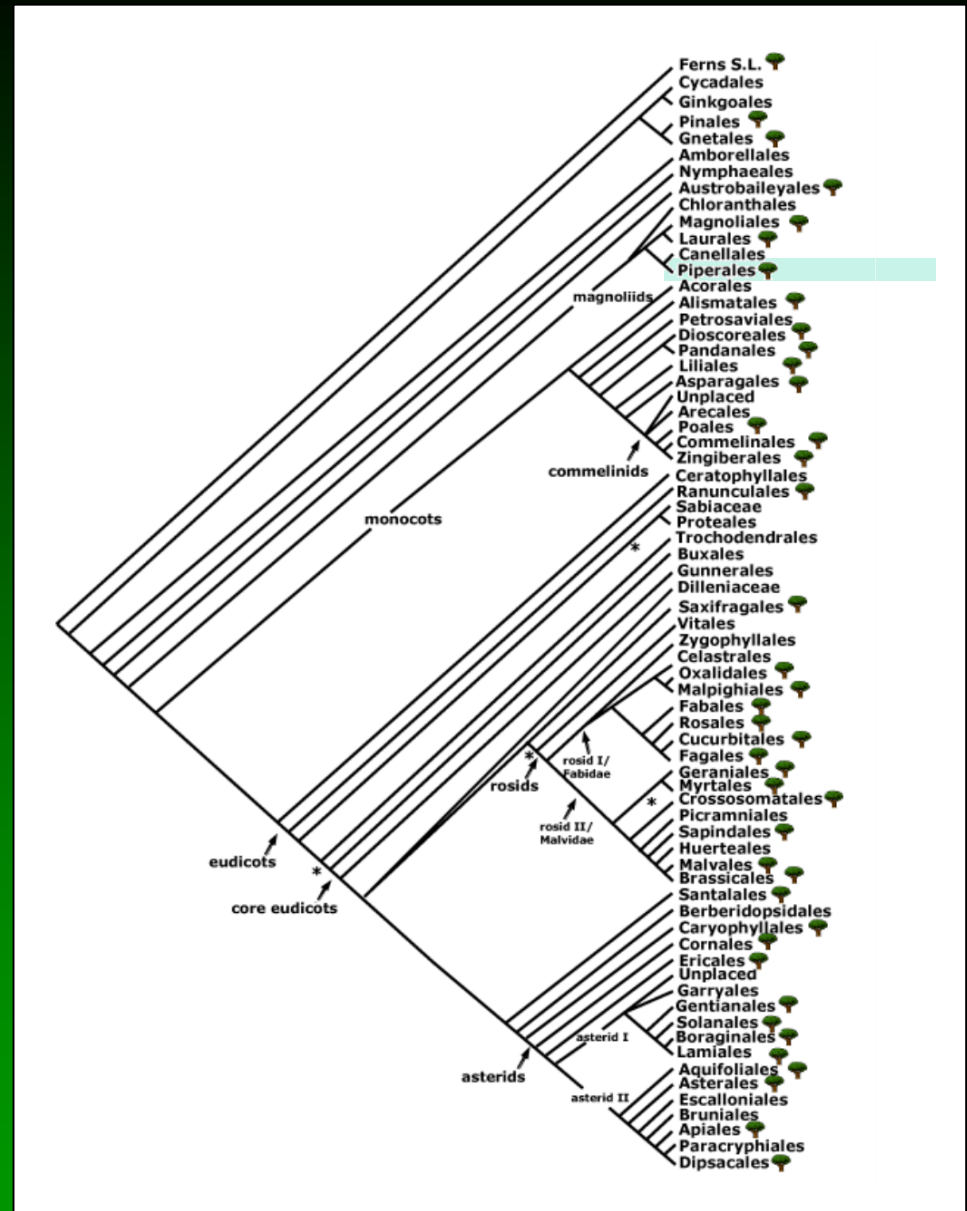

4. řád *Piperales* pepřovníkovité

4. Řád *Piperales*

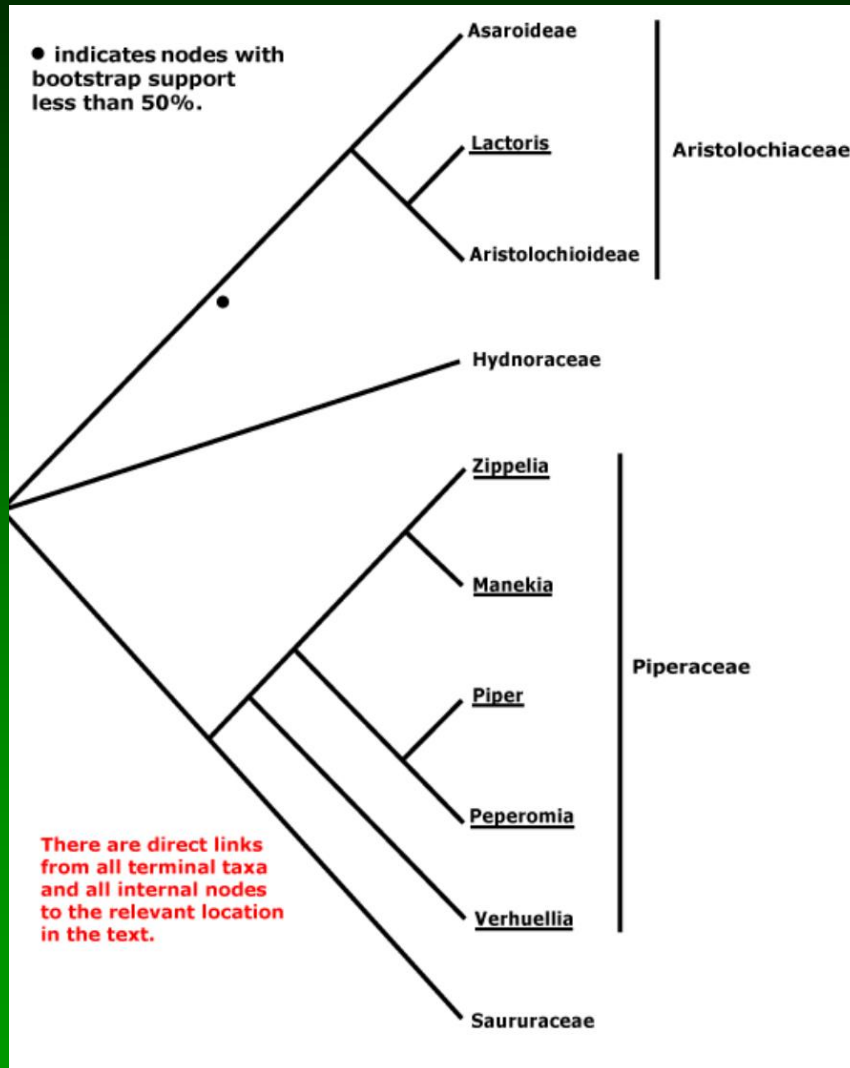
dřeviny, liány nebo byliny
převážně tropického a
subtropického rozšíření,
častěji zejména na jižní
polokouli.

4. Řád *Piperales* – ze 4 čeledí jsou důležité:

Piperaceae

Aristolochiaceae

Piperaceae – pepřovníkovité

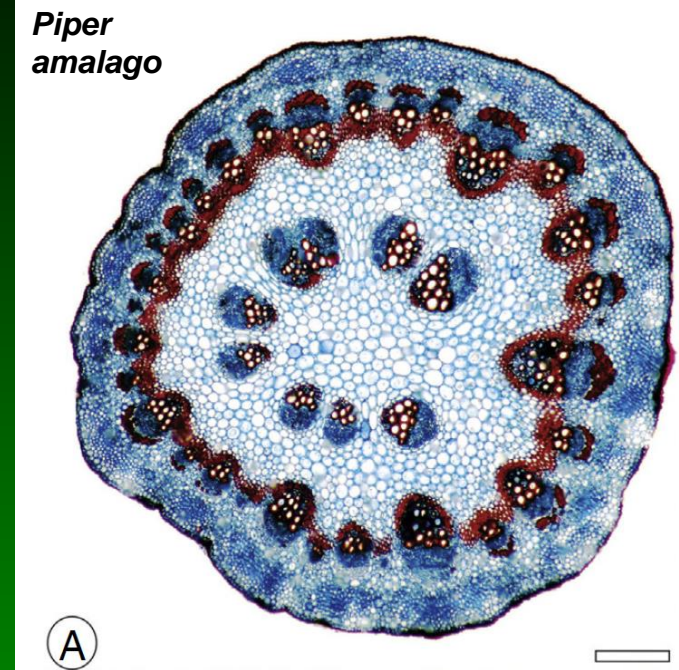
5-8/3000, byliny, keře a liány

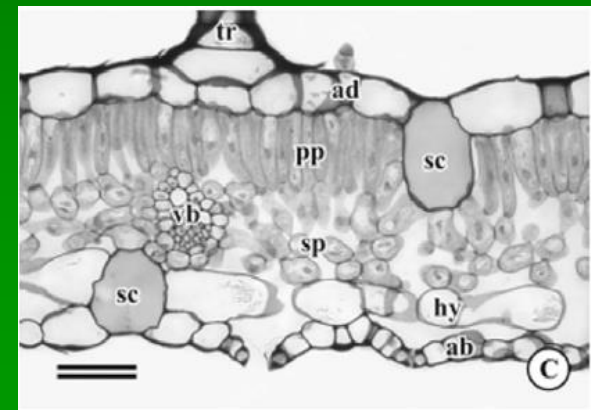
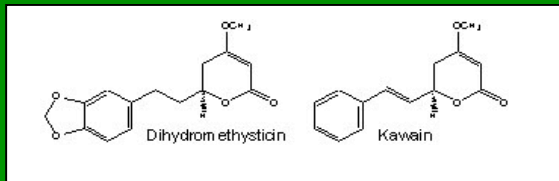
pantropické rozšíření,
zejména v oblastech deštných
pralesů

cévní svazky – sklony k rozptýlenosti – **ataktostélii**

tracheje s jednoduchou i
schodovitou perforací

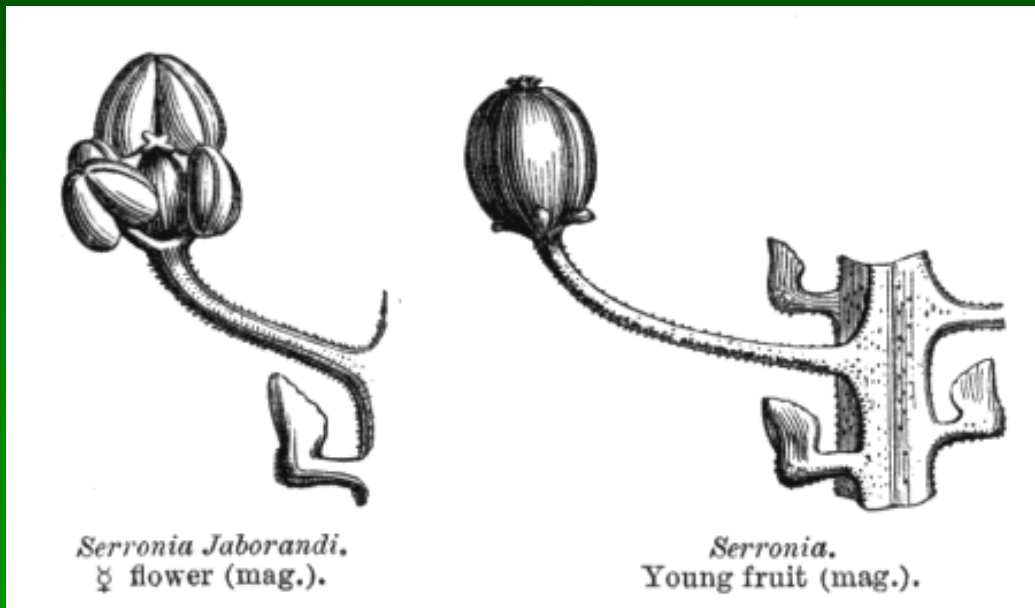
pletiva – prostoupená **sekretoními buňkami**
s ostře palčivými silicemi

listy

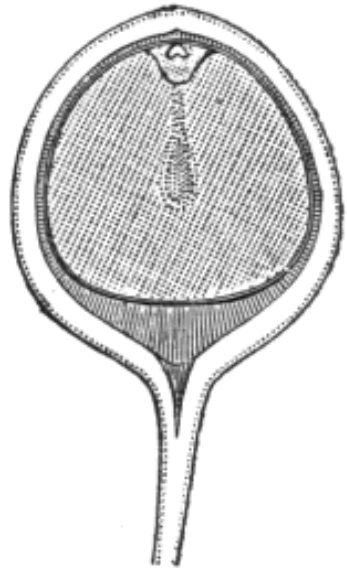
jednoduché, většinou střídavé, obvykle s
palisty.

květy **drobné**,
většinou oboupohlavné, v hustých
klasech nebo hroznech,
v paždí listenů

- P chybí
- A obvykle 2 nebo 3+3
- G obvykle (3)

Piper Cubeba.
Vertical section of fruit
(mag.).

Piper nigrum.
Fruit cut vertically (mag.).

plod bobule,
obvykle
jednosemenná

malé přímé
embryo

menší
endosperm

velký
perisperm

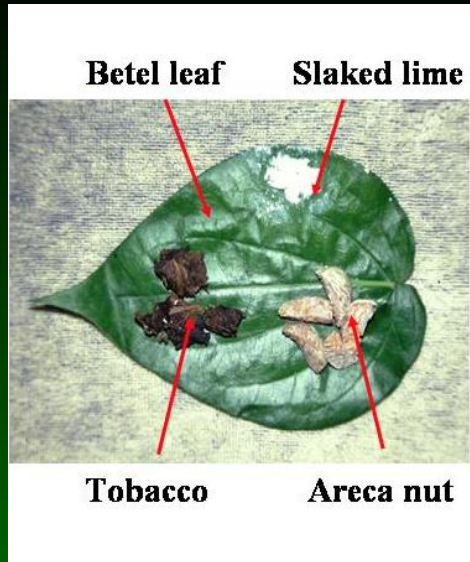
Piper nigrum
Piperaceae
G. K. Linney

Pepřovník černý (*Piper nigrum*) – liánovitý keř z JV Asie, černý a bílý pepř = sušené bobule se slupkou nebo bez

Válcovité jehnědy až 15 cm dlouhé.

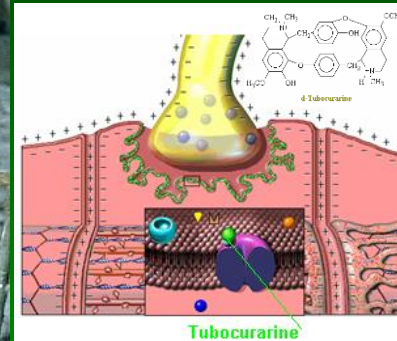
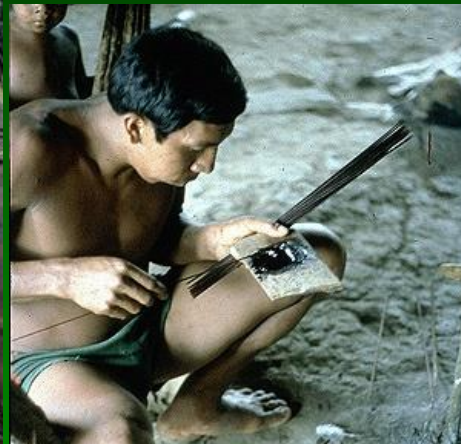
Pepřovník betelový (*Piper betle*)

Malajci žvýkán s arekovými semeny a vápnem vypáleným z ulit měkkýšů. Stimulans při fyzické práci; tvoří červené sliny, jsou vyplivovány, takže místa žvýkání bývají dobře patrná. Zuby od betelu černají.

Jihoamerické pepřovníky – např. *Piper geniculatum*, *P. caudatum* aj. využívány indiány k výrobě šípového nervového jedu **kurare**

Links Curare-Bambusöhre, mit Bastfäden verschürzt, im Original etwa 25 cm lang; in der Mitte Curare-Calabasse; rechts kleines Curare-Töpfchen, das mittels gestreuter Bastbänder und Schnur an einem Pfeilköcher befestigt war.

Phyllobates terribilis

Peperomia argyreia

Druhy rodu pepřinec (*Peperomia*) se pěstují v domácnostech pro listy (bez palistů) s okrasnou kresbou,

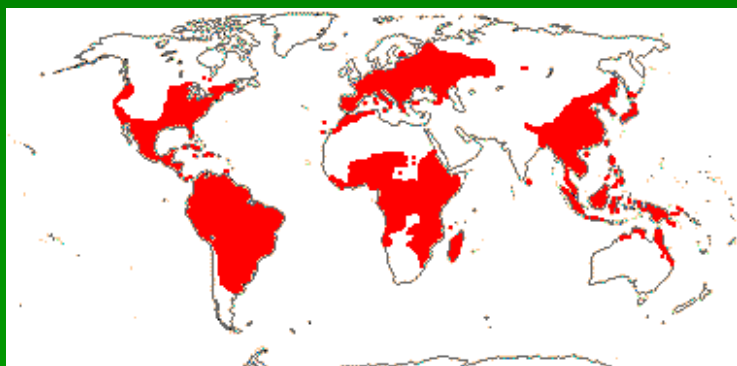
Peperomia obtusifolia

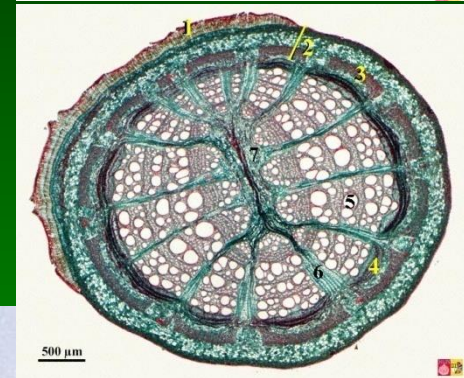
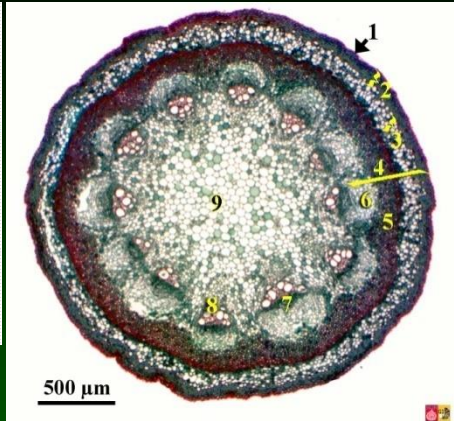
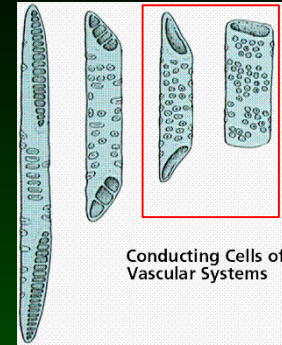
***Aristolochiaceae* – podražcovité**

9/490, nejodvozenější čeleď v rámci bazálních krytosemenných (především symetrií květů, srůsty květních částí a žilnatinou listů), kromě dřevin a lián často i **vytrvalé byliny** vyskytující se od tropů a subtropů celého světa až po temperátní zónu.

U nás zastoupeny oba druhově nejbohatší rody čeledi *Asarum* a *Aristolochia*.

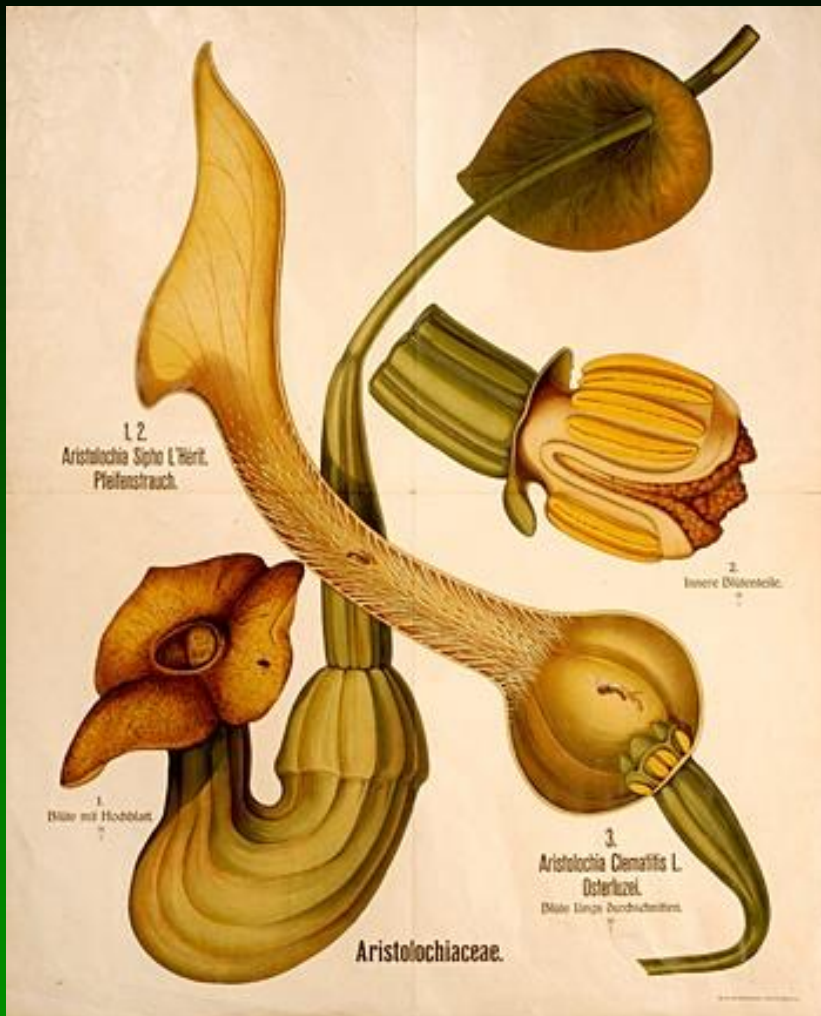
dřevo heteroxylární;
 tracheje s jednoduchou perforací
 pletiva se siličnými buňkami,
 s éterickými oleji, terpenoidy a alkaloidy
 široké mezisvazkové kambium tvoří široké parenchymatické
 paprsky mezi xylemem spojující trvale centrální dřev s
 primární kůrou – tato struktura dodává zdřevnatělému
 liánovitému stonku elasticitu

listy

zpravidla jednoduché, střídavé, řapíkaté, bez palistů, mají **dlanitou žilnatinu** a často srdčitou bázi čepele.

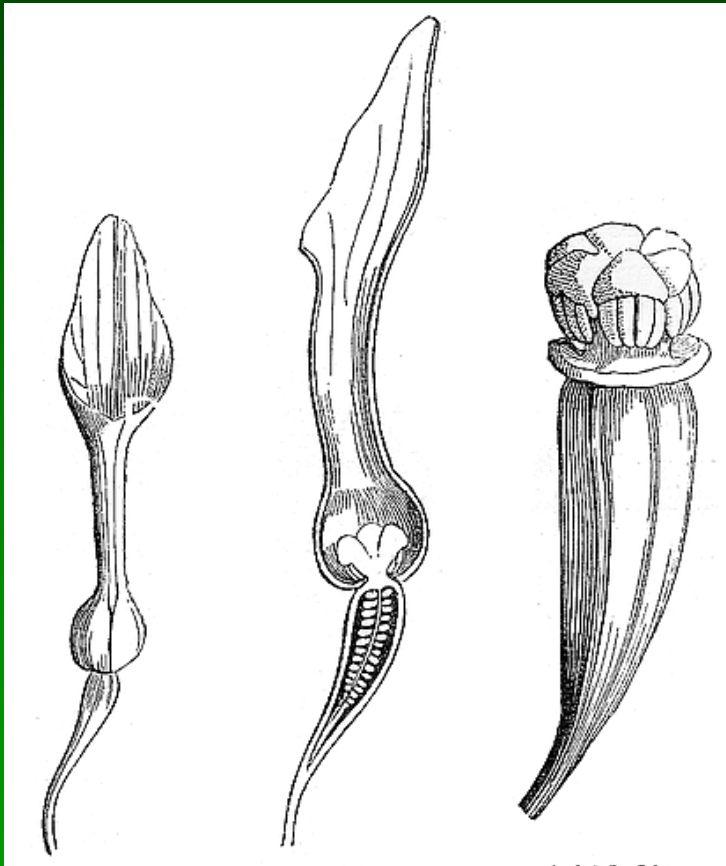
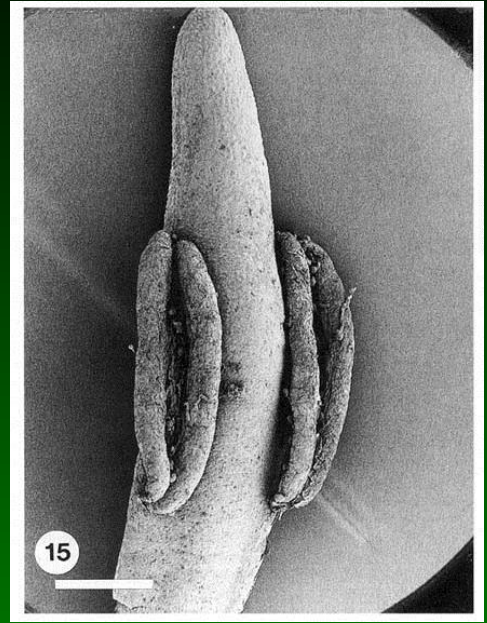

květy

homochlamydní, oboupohlavné, **cyklické**, **trojčetné**, **syntepalní**, aktinomorfni nebo **zygomorfni**, srostlé v esovitou trubku, často jednotlivé

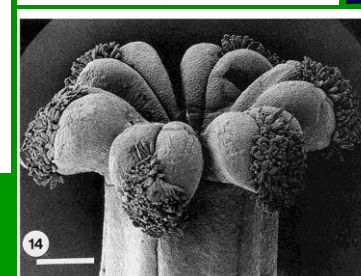
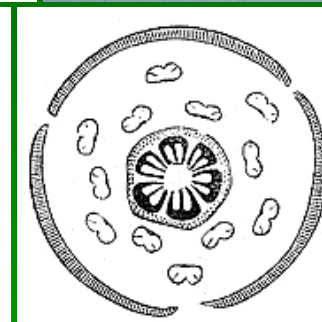
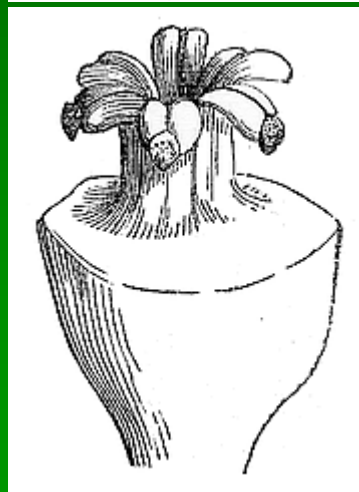
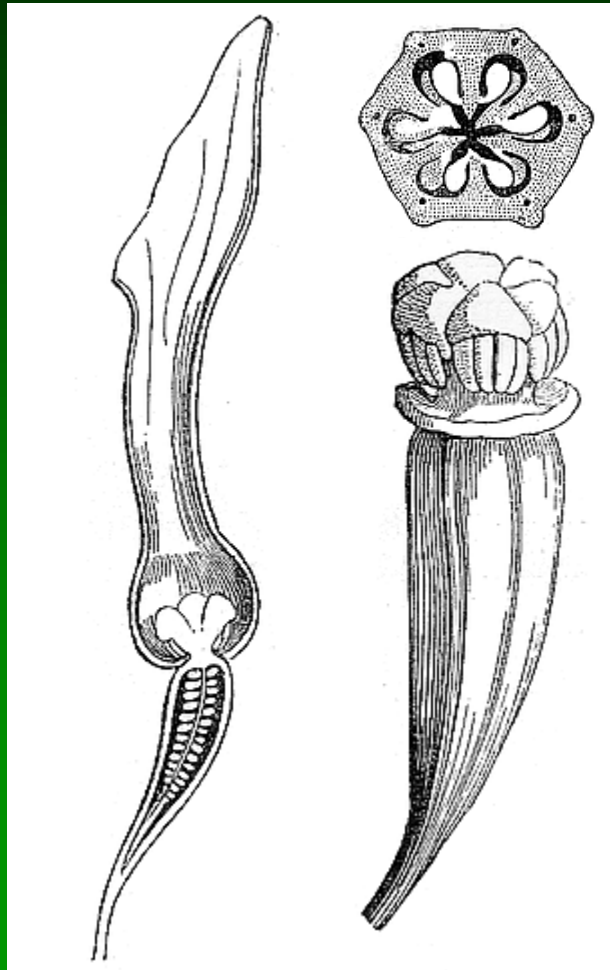
Aristolochia **6 tyčinek**
 přirostlých k čnělce
 tvořících sloupek =
 gynostemium

Asarum **6+6 tyčinek** volných s
 mohutným konektivem

gyneceum
semeník
placentace

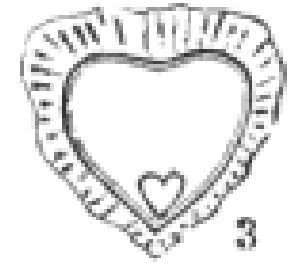
cénokarpní většinou ze 6 plodolistů, synkarpní
spodní
axilární,   vajíček mnoho

plod většinou tobolka
semeno s bohatým olejnatým
endospermem a drobným
embryem.

semeno

přehrádečná
tobolka

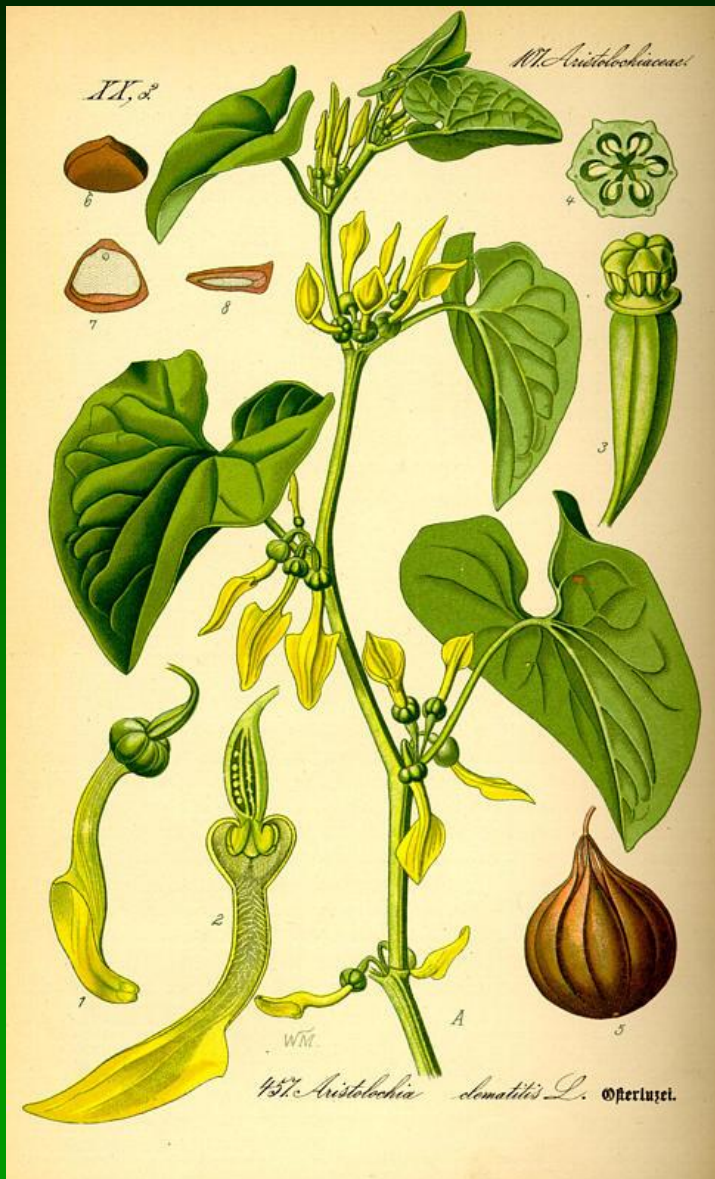

Aristolochia galeata

Květy se liší u rodů:

Aristolochia: P(3) A6, G(6) spodní

Asarum: P(3+3) A6+6, G(6) spodní

Asarum europaeum pensum kopytník evropský

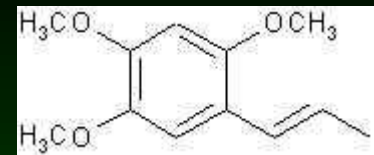
plazivý oddenek,
stálezelené kožovité ledvinité listy,
listnaté lesy a křoviny
kvete v březnu a dubnu.

České jméno od tvaru listové čepele,
připomínající koňské kopyto.

Vědecké jméno *Asarum* má různé etymologické
výklady (řec. asaron = bez větví, řec. asé =
hnus, ošklivost, řec. aséros = koberec atd.).

Rozemnuté listy voní kafrem. **Jedovatý**, ale využíváný jako léčivka. Peprvou až kafrovou chuť a zápach způsobuje silice tvořená z 30–35% jedovatým **asaronem**, ten působí místně dráždivě, po vstřebání ochrnuje cévy a CNS.

Po požití zvracení a silný průjem, podráždění ledvin, slabost, rozšíření zorniček, posléze smrt v kolapsu.

Sušený a na prášek utlučený - přísada do šňupavého tabáku.

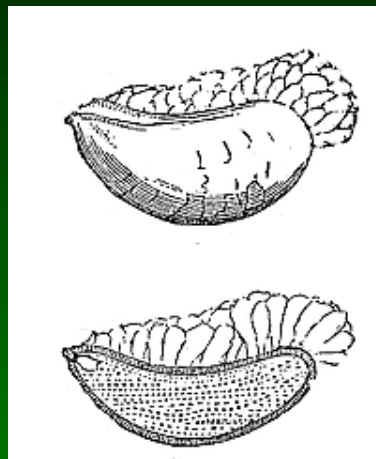
Nenápadné přizemní květy často skryté pod spadným listím slouží jako úkryt hmyzu nebo někdy i slimáků – kteří mohou přenášet pyl – **moluskogamie**.

slimák !

Podlouhlá semena mají
olejnaté masíčko,

Masíčko je potravou pro
mravence, kteří semena
přenášejí a rostlinu tak
rozšiřují – **myrmekochorie**.

Mnohé druhy podražců se pěstují pro bizarní tvary a zbarvení okvětí; u brazilské *A. gigantea* dosahují květy až 30 cm v průměru. Jako léčivky se užívají evropský *Aristolochia clematitis* a severoamerický *A. serpentaria*, používaný dříve taky jako prostředek proti uštknutí chřestýšem.

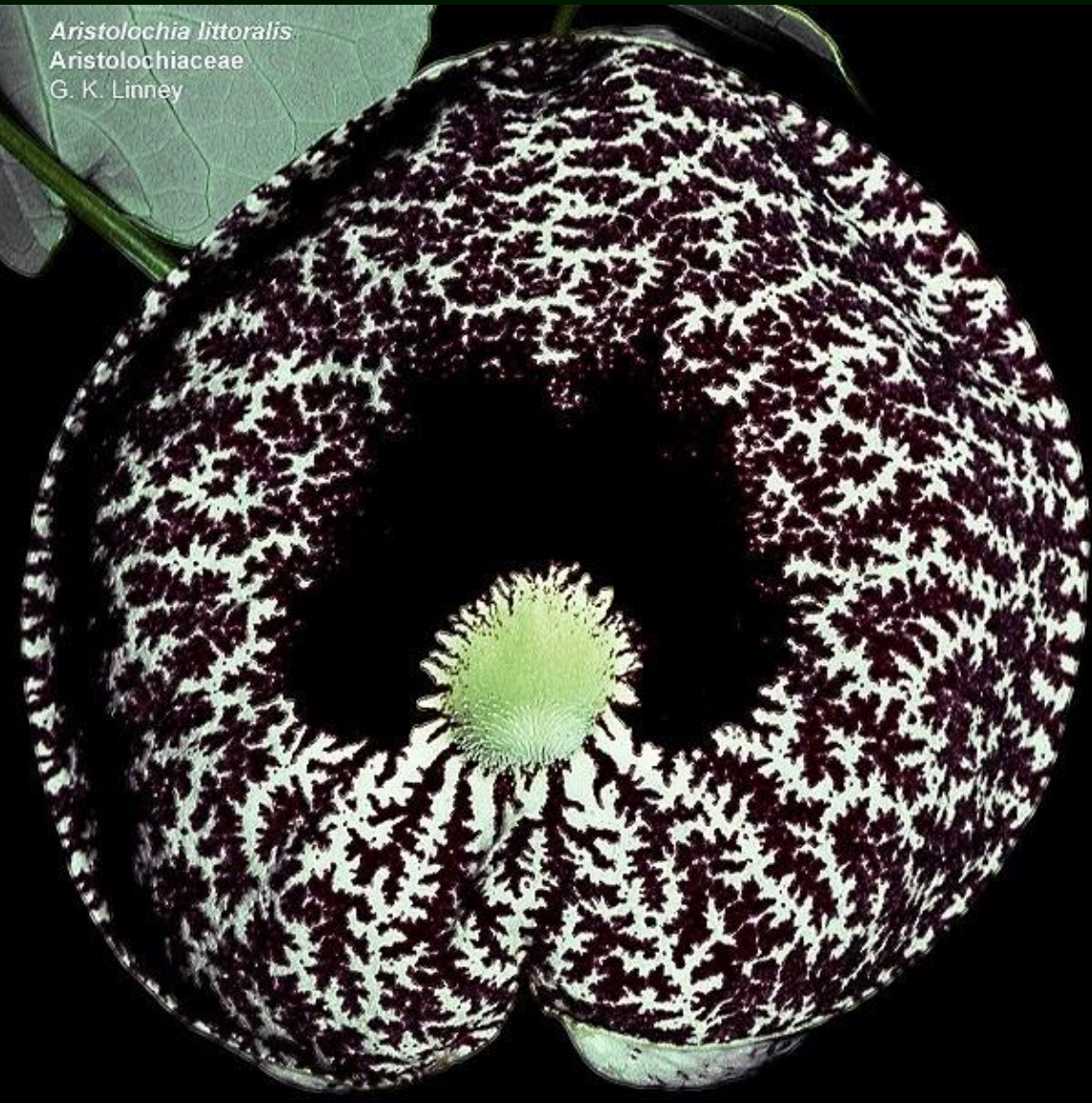

Aristolochia fimbriata

Aristolochia gigantea

Aristolochia littoralis
Aristolochiaceae
G. K. Linney

ristolochia littoralis
ristolochiaceae
G. D. Carr

Aristolochia elegans

Dutchman's Pipe Vine
(*Aristolochia elegans*)
Jack Scheper
© 2002 FloridaData.com

Aristolochia grandiflora

Aristolochia tricaudata

Aristolochia arborea

V současném pojetí je do čel. *Aristolochiaceae* řazena i podčeleď *Hydnoroideae* (dříve samostatná čeleď) bizarních kořenových parazitických rostlin s masitým okvětím

